

DRAGOVAN ŠEPIĆ

JUGOSLAVENSKI POKRET
I MILAN MARJANOVIĆ 1901-1919

*(In memoriam Milanu Marjanoviću u povodu petogodišnjice
njegove smrti)**

U jugoslavenskom pokretu i borbi za narodno ujedinjenje pred prvi svjetski rat i u toku rata Milan Marjanović je odigrao značajnu ulogu. U tom je periodu bio politički mnogo utjecajniji nego što bi se moglo suditi po činjenici što nije bio niti političar niti narodni zastupnik, a samo je jednom, i to kratko vrijeme, zauzimao viđeniji položaj u jednoj stranci. Ali treba imati na umu da se Marjanović – iako je najviše djelovao kao književni kritičar i književnik – već od prvih dana svog javnog rada bavio publicistikom, da je bio jedan od najplodnijih hrvatskih novinara, pokretao i uređivao novine i časopise, pisao političke članke i rasprave i, osim toga, da je aktivno učestvovao i u političkim borbama. Zbog toga je za bolje razumijevanje razvoja jugoslavenskog pokreta i jugoslavenske misli u Hrvatskoj, a i za potpunije poznavanje borbe za narodno ujedinjenje i stvaranje jugoslavenske države, korisno posvetiti pažnju Marjanovićevom političkom radu u tom periodu.

I

Milan Marjanović se još kao đak gimnazije u Karlovcu (1893-1896) počeo živo zanimati politikom. Kao i ostala tadašnja srednjoškolska omladina bio je pod utjecajem »novosmjeraskih« ideja Stjepana Radića, koji je među mladom generacijom propagirao da treba kritički gledati na život i politiku, da se ima odbaciti doktrinarni radikalizam i prići praktičnom političkom radu u ustavnim i zakonskim formama i poći u narod, s njime se saživjeti i raditi. Marjanović kaže u jednom kasnijem spisu da je omladina smatrala Radića svojim prvakom i da su Radi-

* Milan Marjanović se rodio u Kastvu 12. V 1879, a umro je u Zagrebu 21. XII 1955.

ćeve ideje i njegov primjer proširili kod mlade generacije »neki republikanizam u mislima, koji se razvio sve do anarhije.«¹ Ali osnovno u svemu je bilo da je omladina bila kritički raspoložena prema starijima i nezadovoljna. Marijanović više od ostalih. Godine 1896. učestvuje u protumadžarskim demonstracijama u Karlovcu, biva zatvoren, a zatim istjeran iz škole, tako da je neko vrijeme morao živjeti u Kastvu »u egzilu«.

Po završetku gimnazije u Zagrebu 1898. Marjanović je pošao u Prag na višu trgovačku školu (1898–1899). Tu se utjecaju Radićevu pridružio utjecaj Masarykova političkog realizma i kad se, po završetku te škole, vratio u Zagreb, Marjanović je bio već povezan s prvcima napredne omladine i s njima surađivao na širenju novih ideja i u političkoj akciji, koja će omladini uskoro dati važnu ulogu u hrvatskom političkom životu.

Omladina je u svojim listovima i časopisima najprije počela s kritikom građanskog društva i naročito inteligencije, udarajući, kao što je Marjanović pisao, na »štreberstvo među ovisnom, a strancarstvo među neovisnom inteligencijom«, jer je i jedno i drugo »gušilo pravu slobodu ličnosti«. Kritika je dakle počela s pozicija slobode ličnosti, ali uskoro je dobila šire značenje i prešla na konkretni politički teren.

Kad je 1901. opozicija doživjela poraz na izborima, spavši na trinaest mandata, a s druge strane bila svečano proslavljena 400-godišnjica Marka Marulića, omladina izlazi pred javnost s brošurom »Poraz i slavlje«, koju je sastavio Marjanović zajedno s M. Cihlar-Nehajevim.² U njoj se s gorčinom govori o tom katastrofalnom izbornom porazu i besadržajnom paradnom slavljenju i konstatira »Rekla nam se i opet fraza da smo bili nekoć veliki; pokazalo se kako smo sada – mali!« Marjanović iznosi tu osnovne tačke na kojima stoji omladina u svojoj težnji da ozdravi društveni i politički život Hrvatske. To je program političkog realizma i sitnog rada, koji traži da se napusti praksa negativne politike i da se dopuštenim sredstvima povede odlučnija borba za jačanje samostalnosti Hrvatske. Zbog toga se traži da se nagodba, iako »nikad neće i ne može biti program hrvatskog naroda, a još manje zadnja etapa njegova političkog razvitka i njegovih narodnih uspjeha«, jednostavno ne negira i odbacuje, već najprije sprovodi, a zatim izmijeni. Isto se tako osuđuje »nepriznavanje« Srba. »Ne mislimo da se hrvatsko-srpsko pitanje dađe riješiti jednostavnom formulom o »jedinstvu« ili »jugoslavenstvu« – kaže se u toj brošuri, – »no to pitanje koje faktično postoji ne će se nikad riješiti negacijom ili silom bilo s koje strane, nego ozbiljnim, realnim međusobnim upoznavanjem; ne raspravama o tom tko je kriv sporu i neslozi, nego nastojanjem da se isprave pogreške i izglude opreke.« U brošuri se ustaje protiv klerikalizma kao »reakcionarnog pokreta« i traži »sloboda mi-

¹ M. Marjanović, Hrvatski pokret. Opažanja i misli na pragu novoga narodnoga preporoda, g. 1903, II dio, Dubrovnik 1904, str. 27–28, dalje »Hrvatski pokret«.

² Poraz i slavlje. Izd. Hrvatska napredna omladina u Zagrebu, Rijeka 1902.

sli i uvjerenja», podupire se zahtjev za financijskom samostalnošću Hrvatske, koju traže hrvatske stranke, ali upozorava da je prvi uvjet financijske samostalnosti »sama ekonomska snaga naroda«, pa stoga se i traži intenzivniji rad na »narodno-gospodarstvenom polju«. U brošuri se posvećuje posebna pažnja i prosvjetnoj politici i stvaranju zdrave narodne inteligencije, ali na kraju napominje da je sve to moguće postići »jedino snažnom sveopćom reorganizacijom naše narodne snage«.

Taj realističan program ne revolucionarnog, već sitnog rada, pretpostavljao je aktivno učešće omladine u političkom životu, i kad je iduće godine – poslije protusrpskih demonstracija u Zagrebu, do kojih je došlo povodom jednog uvredljivog protuhrvatskog članka »Srbobrana«, izvršena fuzija između »obzoraša« i »domovinaša«, napredna omladina je kao zasebna organizacija prišla toj ujedinjenoj opoziciji i uskoro počela izdavati svoj mjesečnik »Hrvatska misao«, koji je ispovijedao program iznesen u brošuri »Poraz i slavlje«. Urednici su bili M. Ciklar-Nehajev i M. Marjanović, a izdavač Stjepan Radić. Marjanović je bio jedan od najaktivnijih prvaka napredne omladine ne samo po svojim člancima u listovima i časopisima, nego i u agitaciji koju je vršio. Zajedno s ostalim članovima napredne omladine i on je pristupio novoj »Hrvatskoj strani prava«, koja je bila osnovana u januaru 1903. fuzijom svih opozicionih grupa, osim frankovačke, što joj je omogućilo da aktivnije učestvuje u agitaciji u narodu i u političkoj borbi protiv režima Khuena Héderváryja. No, uskoro je zajedno s ostalom omladinom uvidio da ni nova stranka ne pokazuje dovoljno aktivnosti i borbenosti i da je potreban samostalnije i direktnije istupanje omladine.

U februaru 1903. počeli su pregovori o obnovi financijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske. Kad je ugarska regnikolarna deputacija odbila prijedloge deputacije Hrvatskog sabora i kada se s mađarske strane isticalo da Hrvatska živi od milosti Ugarske, hrvatska je javnost bila ogorčena i omladina zagrebačkog sveučilišta je odmah reagirala protestnim skupštinama. Milan Marjanović je bio, uz braću A. i Stj. Radića, H. Sirovatku, M. Drenčina i M. Heimerla, jedan od onih koji su dali inicijativu da demonstracije dobiju širi politički karakter. On uzima riječ na velikoj pučkoj skupštini opozicije održanoj u Zagrebu 12. marta 1903, ističući se uz Stjepana Radića i socijal-demokratu V. Keraća oštrinom govora.³ Kad je na zagrebačkoj željezničkoj stanici u martu izvišćen mađarski natpis, Marjanović učestvuje u organiziranju velikih demonstracija koje su izbile 27. marta, i zajedno s drugim prvacima omladine nastoji da se organiziranjem skupština i demonstracija drži javno mišljenje u stalnoj napetosti, ne izazivajući većih sukoba, budući da je taj »mali, gverilski rat« imao, po njihovim intencijama, samo smisao da se javnost odvрати od »stranačkih

³ V. Bogdanov. Hrvatski narodni pokret 1903/4. Rad JAZU, knj. 321, str. 231-232, dalje »Bogdanov«.

mizerija i navrati na opća narodna pitanja«, tako da je pokret nosio, kao što Marjanović ističe, više karakter »mobilizacije« za pokus nego prave borbe.⁴

Međutim, val se nezadovoljstva proširio u šire narodne slojeve i obuhvatio je i selo, koje u svom revoltu nije znalo za obzire koje je pokazivala građanska inteligencija. U Zaprešiću su seljaci pokušali silom skinuti mađarski natpis sa željezničke stanice i tom prilikom je jedan seljak poginuo od žandarske puške. Kako se vodstvo opozicije ne miče, omladina u Zagrebu reagira sama i odlučuje proširiti akciju na cijelu zemlju. Kao prvi korak, sazvan je veliki sastanak u »Kolu« u Zagrebu. Policija je zabranila održavanje sastanka, i tada je došlo do sukoba sa žandarmima, do dizanja barikada i uličnih borbi, koje su trajale četiri dana. Tom prilikom su bili uhapšeni gotovo svi omladinski vođe. »Sumnjivi« omladinci koje policija nije uspjela uhapsiti, među njima i Marjanović, pobjegli su iz Zagreba, jedni u provinciju da šire pokret, a drugi u inozemstvo. Marjanović se sklanja u Beč, gdje preko informacionog biroa, koji je sam organizirao, radi na informiranju strane štampe o događajima u Hrvatskoj. Tu pokazuje varednu domišljatost, tako da u mnogome upravo njegovom zaslugom ne samo socijalistička, nego i veći dio građanske štampe u Austriji, Češkoj i Italiji piše sa simpatijom o narodnom pokretu u Hrvatskoj. No, osim toga, on nastoji da vrši direktni utjecaj na mase. U Ljubljani štampa proglase na narod, tzv. »Baselske proglase«, nazvane tako što je na njima bilo naznačeno da su štampane u Baselu.⁵ U njima Marjanović poziva na borbu proti »mađarskoj prevlasti, proti mađaronskoj gospodi, a u prvom redu proti vladi Héderváryjevoj«, tražeći da u borbu stupi »cijela zemlja, svako selo i svi gradovi po svim stranama« sa zahtjevom »Dolje sa banom Khuenom Héderváryjem! ... Hoćemo narodnu vladu, narodne ljude! Živio narod, živila sloboda, živila Hrvatska! Hrvatska Hrvatima!« Ti su se proglasi raspacavali ilegalno i djelovali na raspoloženje u narodnim masama. Héderváry je smatrao da imaju za cilj dizanje revolucije u Hrvatskoj. Međutim, Marjanović, u skladu sa svojim shvaćanjima, nije imao tako dalekosežne ciljeve i u svojim proglasima je apelirao da demonstranti ne budu naoružani i da izbjegavaju »svaki sukob sa silom«. Kao što je pisao godinu dana kasnije, proglasi »nijesu išli za drugim nego da pokret svedu u demonstrativnu kolotečinu i općuvaju pokretu defenzivni, ustavni i dostojni karakter.«⁶

II

Takav je stav izlazio iz Marjanovićeve radićevskog i masarykovskog shvaćanja političke borbe, ali i iz nevjerovanja u narodnu snagu. On

⁴ Hrvatski pokret II, n. dj., str. 79.

⁵ Proglasi su objavljeni kod Bogdanova, n. dj., str. 442-445.

⁶ Hrvatski pokret II, n. dj., str. 107. Bogdanov, n. dj. str. 436-451, ocjenjuje Marjanovićevo držanje u tim danima kao oportunističko i antirevolucionarno.

je doduše znao da su mase borbeno raspoložene, ali nije vjerovao da su politički dovoljno zrele da mogu izdržati u borbi za dalekosežnije nacionalne i socijalne ciljeve. Osim toga, vidio je da se vodstvo opozicije boji »svake elementarnije provale toga otpornog duha naroda«, jer je osjećalo da ne bi moglo biti u stanju »narodnoj bujici urediti korito i poplavu svesti kanalima na pusta i suha polja.«⁷

Marjanović je uopće pesimistički gledao na hrvatski narod. Smatrao je da se nalazi u punoj krizi, pa možda čak i degeneraciji. »Naša je inteligencija sve mlhavija«, pisao je, »sve rastrovanija, nemar je sve veći, karakternost je sve rjeđa, tričarija sve više, ozbiljnosti sve manje. Osobni probitci i ambicije preoteše mah, nekada sveti ideali i devize postaju fraze itd. ... Osim toga i jaz između gospode i puka sve je dublji i sudbonosniji, a puk, zapušten, ne znade se u ovim nezdravim prilikama da snađe, propada materijalno i korumpira se moralno.«⁸ Tvrdio je: »Naša suvremena kriza u istinu je teška i sudbonosna, jer je zahvatila sve slojeve i sve strane našeg života i naše djelatnosti ... U politici je najočitija, a u narodnom gospodarstvu najteža.«⁹

Pa ipak, kad je narodni pokret uspio otjerati Khuena's vlasti, on se stao zanositi nadom da će poslije toga doći do temeljitijeg preokreta u hrvatskoj građanskoj politici i da se sada može s izgledom na uspjeh raditi na preporodu hrvatskog naroda. Najveću je nadu polagao u Frana Supila, kome se približio u vrijeme revolucionarnih događaja.

Kad je krajem 1903. postao urednikom Supilove »Crvene Hrvatske« u Dubrovniku, počeo je objavljivati seriju članaka pod naslovom »Hrvatski pokret – Opažanja i misli na pragu novoga narodnoga preporoda g. 1903.« koje je preštampano uskoro u dvije posebne brošure. Iz prvog sveska te brošure vidi se da je Marjanović u prvo vrijeme, pod neposrednim utiskom događaja, optimistički ocjenjivao rezultate pokreta, naročito ističući da je hrvatski narod pokazao da je spreman boriti se proti tiraniji i za slobodu, da je nestalo strančarstva, da su sada sve stranke ujedinjene u jednoj misli obrane naroda i da je postignuta sloga ne samo svih Hrvata nego i Hrvata sa Srbima i Slovencima. On predviđa da će doći ne samo do ujedinjenja svih stranaka oko jednog programa, nego i nabacuje misli i za temeljiti narodni preporod, na osnovu zaključka do kog je došao da je 1903. godina pokazala da je »sam puk najjači oslon za svaki rad i da svaki rad gospode mora biti pučki, narodan, da treba raditi s narodom, za narod i u narodu, dizati ga gospodarstveno i duševno.«¹⁰ Unutarnji preporod naroda, mislio je, onemogućit će historijske stranačke antagonizme koji se javljaju u sukobu između misli unionizma, hrvatske narodne i državne samostalnosti i jugoslavenstva i spojiti će ih u jednu misao.

⁷ Hrvatski pokret II, n. dj., str. 60.

⁸ Isto, I, str. 96.

⁹ Isto, str. 98.

¹⁰ Isto, str. 119–120.

Stvorit će se »nov, svjež, mlad narod a staru baštinu historijsku i državopravnu nećemo upotrebljavati tradicionalno, nego raspolagati njome prema novim potrebama«, jer je »za nas prestao i pravni kontinuitet smjerova i odredaba koje su kodificirali naši stari, ali da sve dotle dok pravni historijski kontinuitet priznaju oni od kojih imamo što tražiti – da se prama njima (ali samo prama njima) baštinijenim pravom i poslužimo«. Kao praktički program predlagao je najprije postizanje realnog pariteta s Mađarskom, zatim podupiranje federalizma u Austriji, ali ne sa ciljem da se Banovina priključi austrijskoj polu Monarhije, već samo zato da se ondje u slavenskoj i federativnoj austrijskoj polu stvori zaleđe za Hrvatsku. Na taj način, vjerovao je, moći će se sprovesti barem djelomično ujedinjenje svih krajeva u kojima kontinuirano s Banovinom žive Hrvati. Ta bi Banovina mogla voditi samostalnu politiku i podržavati što tjesniju vezu sa Srbima.¹¹

No temeljitije upoznavanje situacije u Hrvatskoj poslije pada Khuena oslabilo je njegovo oduševljenje, jer je došao do zaključka da narodni pokret u Banovini nije donio nikakva većeg političkog uspjeha, niti proizveo kakve značajnije promjene. Glavnim krivcem je smatrao opozicione stranke koje nisu shvatile važnost pokreta i radile samo s uskostranačkih interesa, ali i omladinu, koja nije znala povući zaključak iz držanja vođa opozicije i iskoristiti narodno raspoloženje »u svrhu zdravih, novih formacija«.

Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku Marjanović se dublje zainteresirao i za problem odnosa između Hrvata i Talijana. U »Crvenoj Hrvatskoj« je u decembru 1903. objavio veći članak »Hrvati i Talijani«,¹² u kojemu se zalaže za otklanjanje nesporazuma s Talijanima u Dalmaciji i Istri i za uspostavljanje kontakta s Italijom. Smatrao je da je to potrebno radi obrane od zajedničke opasnosti koja prijeti jednima i drugima od njemačkog »Drang nach Osten«. Promjene koje su se događale u talijanskoj politici i veći interes za Balkan koji je pokazivala Italija nisu ga zabrinjavale, jer je mislio da Italija nema na Balkanu zavojevačkih namjera, već samo ekonomsko-trgovačke i kulturne interese. Ukoliko bi ih imala, Hrvati treba da se oslone na Srbe, da s njima zajednički istupaju »prema vani« »kao jedan narod«. Ta sloga sa Srbima za njega je postajala sve više ključno pitanje hrvatske politike i on je u njoj gledao najsigurniju obranu od svih mogućih opasnosti koje bi prijetele od strane Italije.

Kao najteže pitanje postavljalo se: kako će reagirati domaći Talijani. U Dalmaciji činilo mu se da nema težeg problema, jer su tamošnji talijanski politički prvaci uvidali slabost Talijana i bili spremni da se zadovolje da za njih osiguraju samo prava manjine. Teže je bilo pitanje u Istri, gdje su Talijani, iako manjina, držali vlast u provincijskoj upravi i saboru. Marjanović je predlagao da se s Talijanskom strankom u Dalmaciji postigne sporazum na osnovu poštovanja ma-

¹¹ Isto, str. 116–118.

¹² Taj je članak objavio posebno kao dodatak brošuri »Hrvatski pokret II«

njinskih prava Talijana, a u Istri, iako su ondje Hrvati u većini i imaju pravo da preuzmu upravu u svoje ruke kao u Dalmaciji, da se vodi računa o realnom odnosu političkih snaga i o činjenici da Hrvati u Istri nisu uspjeli izvojevati ono što su uspjeli Hrvati u Dalmaciji. Bio je protiv toga da se čeka na sporazum s Talijanima, dok se ne postignu prava koja im pripadaju kao narodnoj većini, jer se bojao da će od toga imati koristi samo njemačka politika, pa je smatrao da, u interesu obrane od njemačkog ekspanzionizma, treba da se postigne kompromis s Talijanima podjelom sfera u Istri, Trstu i Goriškoj, tako da zapadna sfera s Trstom bude talijanska, a istočna hrvatsko-slovenska. Manjinama u jednoj i drugoj zoni priznavala bi se manjinska prava.

Svjestan da su prvaci vladajuće talijanske liberalne stranke u Istri nekompromisni, mislio je da će biti korisno povesti akciju u Italiji kod javnog mišljenja, gdje mnogi javni radnici ne odobravaju protuslavenski stav istarskih Talijana, kako bi oni utjecali na istarske Talijane da budu popustljivi i pristanu na kompromis. S druge pak strane mislio je da treba raditi i među samim Talijanima u Istri.

Marjanović je svojim člancima najavljivao novi kurs u hrvatskoj politici. Među hrvatskim političarima u Dalmaciji već je bila sazrela misao da je potrebno ukloniti hrvatsko-talijanski nesporazum i uspostaviti s Talijanima suradnju. Ta je suradnja bila dio jednog šireg programa koji je išao za tim da se povežu sve političke snage na jugu Monarhije, protivne njemačkoj politici prodiranja na Istok i da se u prvom redu uspostavi suradnja sa Srbima i s Talijanima u borbi protiv Beča. Inicijativom Trumbića i Smodlake došlo je i do pregovora s talijanskim političkim prvacima u Dalmaciji, a pokušaji da se otkloni nesporazum s Talijanima činili su se i u Istri.

Kad je Marjanović bio 1904. pozvan u Rijeku da bude zamjenik urednika u Supilovu »Novom listu«, politika »Novog kursa« bila je na najboljem putu da se ostvari. Supilo je putovao u Budimpeštu i Italiju da uspostavlja kontakte koji su imali za cilj sporazum s Mađarima i Talijanima na široj osnovi borbe protiv njemačkog ekspanzionizma, a sa srpskim političarima odnosi su postajali sve prisniji. Marjanović je svojim radom podupirao te akcije, ali je inače kritički gledao na aktivnost i borbenost opozicije. Stoga je zajedno s omladinom 1904. istupio iz opozicione »Hrvatske stranke prava« i učestvovao u osnivanju nove »Hrvatske napredne stranke«, čiji je postao i prvi tajnik. Otada se sve više udaljuje od Stjepana Radića, koji se te godine odvojio od napredne omladine i osnovao »Hrvatsku pučku seljačku stranku«. Razlike u pogledima napredne omladine i Radića bile su tako velike da je do razlaza moralo doći, jer je omladina ostajala na tradicijama građanske politike, dok je Radić bio za seljačku politiku, a omladina se osim toga nije slagala s Radićevim koncepcijama o stvaranju podunavske federacije u obliku neutralne Habsburške monarhije. Ona je bila za jugoslovenski program, u kojem je osnovna tačka bila hrvatsko-srpsko jedinstvo. Inače, stranka koju je napredna omla-

dina osnovala, bila je antiklerikalna, zalagala se za realizam u politici, sitan rad i liberalizaciju i demokratizaciju javnog života.

Kad je 1905. godine Cihlar-Nehajev postao urednikom »Obzora«, Marjanović je bio pozvan u redakciju tog utjecajnog dnevnika i pomogao da se izvrši njegova reorganizacija. No već 1906. kad je Cihlara u uredništvu »Obzora« zamijenio Milivoj Dežman, Marjanović je napustio taj list i prešao u uredništvo organa napredne stranke »Pokreta«. U svojim tadašnjim člancima Marjanović se zalagao za politiku »Riječke rezolucije«, potpisane u oktobru 1905. koja je otvorila put sporazumu sa srpskim građanskim strankama i kasnije i s mađarskom opozicijom. Koalicija je poslije toga došla na vlast (1906—1907) i Marjanović je svesrdno pomagao njenu politiku kao naprednjak i čovjek koji na prvo mjesto stavlja pitanje sloge i suradnje između Hrvata i Srba. Ali doskora, već 1907. politika »novog kursa« doživljava slom. Najprije u odnosima s Talijanima (1906), a zatim, 1907. i s mađarskom vladom zbog Tiszine »željezničarske pragmatike«, koja je imala za posljedicu da je koalicija izgubila vlast, a u Hrvatskoj se, pod Rauchovim banovanjem, obnovila ranija politika pomaganja mađarona. Marjanović je u »Pokretu« oštro napadao Raucha i zbog toga je list bio često plijenjen.

Politika »novog kursa«, međutim, nije doživjela slom na glavnoj liniji hrvatsko-srpske suradnje, jer se Hrvatsko-srpska koalicija održala i poslije njena silaska s vlasti. Kad je 1908. u povodu aneksije Bosne i Hercegovine radi kompromitiranja članova Koalicije insceniran veleizdajnički proces, Marjanović je krenuo u Budimpeštu, Prag, Beč i Ljubljanu da djeluje na pisanje tamošnje štampe. Organizirao je višejezični bilten za obavještanje svjetske javnosti o procesu što se vodio u Zagrebu. Međutim, 1909. poslije Friedjungova procesa, iz Koalicije je istupio Supilo i Koalicija se, po sugestijama iz Beograda, orijentirala sve više oportunističkoj politici, kako bi ponovo došla na vlast. Marjanović odlazi 1909. u Split da bude redaktor »Slobode« i »Pučke slobode«, koje je pokrenuo Josip Smodlaka kao organe svoje »pučke stranke«. Ondje izdaje reviju »Jug« i približava se sve više idejama novih omladinskih generacija, koje su kidale sa stranačkim oportunizmom i tražile nove revolucionarne metode borbe za postizanje potpune slobode Slovenaca, Hrvata i Srba izvan okvira Monarhije. Marjanović je napuštao sada ideje sitnog političkog rada, koje je propovijedala naprednjačka omladina, organizirana u Naprednoj stranci, i počeo se zanositi romantikom revolucionarne borbe, uperene protiv Austro-Ugarske s naslonom na Srbiju. U Splitu se povezuje s tom omladinom. »Bila je to omladina zbiljske revolte«, pisao je kasnije Marjanović, »omladina atentata i atentatora. Bilo je tu i degeneracije, očajanja i ludila, ali je tu bilo prezira smrti.«¹³ Marjanović je od te omladine očekivao ostvarenje političkog cilja oslobođenja od Au-

¹³ M. Marjanović, Via Crucis 1915—1917. Zapisci u stihovima, Valparaiso-Chile 1918, str. XVII, dalje »Via Crucis«.

stro-Ugarske i ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku nezavisnu jugoslavensku državu, koja je pred njegovim očima dobijala konture zanosnog ideala. Kao i Supilo u to vrijeme, ni on se ne nada više da građanske stranke i starije političke generacije mogu povesti odlučnu borbu, već je sve očekivao od omladine. Na povratku u Zagreb 1911. on se zajedno s omladinom konačno odvajao od Napredne stranke i surađuje s hrvatsko-srpskom radikalno-naprednom omladinom.

III

U januaru 1912. postavljen je za bana Slavko Cuvaj, koji je u Hrvatskoj uveo apsolutistički režim. Omladina je reagirala štrajkovima i demonstracijama. U maju je omladinac Luka Jukić izvršio atentat na Cuvaja i Marjanović je bio uhapšen pod sumnjom saučesništva, pa izagnan iz Hrvatske.

Marjanović se sklonio u Beograd u septembru, upravo kad je izbio rat između Balkanskog saveza i Turske. On se oduševljavao tim ratom kao početkom oslobođenja svih Južnih Slavena. Kasnije je pisao: »Balkanski su ratovi bili svatovi u proljeću našega novoga nacionalizma. Zagreb i zagrebačka kafana (taj »zavod za idiotizaciju naše inteligencije«) bili su već prilično kastrirali naš svet. Balkanski »barbarizam« je ulio nové krvi u naše žile.¹⁴ Tu je stupio u vezu s »Narodnom odbranom« i razvio se u jednog od najgorljivijih pristaša misli jugoslavenskog ujedinjenja oko Srbije kao »Pijemonta«. Marjanović je radio u srpskom pres-biru i slao dopise s balkanskog ratišta u 23 jugoslavenske novine u Austro-Ugarskoj i u talijansku, češku i mađarsku štampu. Kao poseban dopisnik bio je i na konferenciji mira u Bukureštu 1913.

Za vrijeme boravka u Srbiji Marjanović je jasnije izradio koncepciju svog jugoslavenstva. U člancima »Hrvatska pisma«, koja je objavljivao 1912. i 1913. u »Srpskom književnom glasniku« u Beogradu, a krajem 1913. ih preštampano i u posebnoj brošuri, koja je izašla u Rijeci pod naslovom »Narod koji nastaje – Zašto nastaje i kako se formira jedinstveni srpsko-hrvatski narod«, Marjanović dokazuje da se Hrvati i Srbi nužno formiraju u jedan jedinstven narod. On je svjestan znatnih razlika u historijskom razvitku i mentalitetu između njih, ali misli da će »sile savremenog života, novih potreba i shvaćanja« dovesti jedne i druge da se osjete kao jedan narod i da kao takvi istupaju i kulturno i politički. Dok su kod ostalih evropskih naroda bili glavni faktori u formiranju jedinstva centralna monarhija i religija, kod Hrvata i Srba se taj proces vrši pod utjecajem historijsko-političke potrebe, geografske pozicije, socijalno-ekonomske podređenosti i ugroženosti, nacionalnog osvješćavanja, snage demokracije i težnje

¹⁴ Via Crucis, n. dj., str. XVII.

za kulturnom afirmacijom. »Naša nova, moderno-nacionalna historija«, piše Marjanović, »historija stvaranja hrvatsko-srpskoga naroda počinje tek onda kada nad regionalizmima pobjeđuje dualizam hrvatski i srpski. A historija radanja i organizovanja ove dualnosti je historija preduvjeta života i priprema za stvaranje našega modernoga naroda.«¹⁵ Marjanović kaže da je hrvatski narod stvorila nacionalno-patriotska ideja, a snaga demokracije srpski narod, da je historijsko-politička potreba stvorila Hrvatsku, a socijalno-ekonomska podređenost raje ispod turskog jarma i ugroženost života i slobode Srbiju. Po njemu geografska pozicija unutar naroda je predestinirala Hrvatsku i Srbiju kao centre, a geografska pozicija čitavog hrvatsko-srpskog teritorija u Evropi prisiljavala Hrvate i Srbe na jedinstvo. On misli da je na osnovu etničke ispremiješanosti Hrvata i Srba i dualne historijske hrvatsko-srpske grupacije stvoren »politički, nacionalni i kulturni dualizam, koji nosi u sebi sve elemente unitarizma, kao njegove posljednje nacionalno-logične, političko-stvarne i kulturno-psihološke krajnje konsekvencije.«¹⁶ tako da one iste sile koje su stvorile taj dualizam stvaraju i jedinstvo. Marjanović smatra da ni hrvatski ni srpski »dio naroda« nije i ne može biti potpun moderan narod. »Srbi bez kulturne primorske zone ne mogu da uđu posve u kulturnu evropsku zajednicu, a Hrvati bez nezavisnosti ne mogu da budu potpuno samostalni i obezbijedeni slovenski narod — i jedni i drugi zbog pozicije i prilika u kojima se nalaze«. Hrvatska bez oslona na istoku ne može da se razvije.¹⁷ Pridajući jednu od glavnih uloga u stvaranju narodnog jedinstva pitanju svijesti, Marjanović vjeruje da jugoslavenska nacionalna ideja stvara sada jedinstveni jugoslavenski patriotizam isto tako fatalno kao što historijsko-politička potreba stvara postepeno od hrvatsko-srpskih teritorija jednu domovinu, a zbog ekonomsko-socijalne podređenosti naroda u Hrvatskoj da se svi njegovi slojevi sada spajaju u demokratizmu, »u kome se zapad izjednačava sa istokom.«¹⁸ U tom jedinstvu on vidi obranu od njemačkog nadiranja prema Istoku.

Za vrijeme svog boravka u Beogradu Marjanović je napisao i knjigu »Savremena Hrvatska« (Beograd, 1913), u kojoj je nastojao da srpskoj javnosti prikaže i objasni razvoj hrvatskog naroda, njegovu historiju i glavna suvremena kulturna i politička strujanja, kako bi pobudio kod nje interes za »problem Hrvatsva« kao sastavnog dijela hrvatsko-srpskog pitanja. U toj knjizi Marjanović pokušava dati informativnu kritičku analizu i sintezu historije stvaranja hrvatskog naroda i pronaći tendencije njegovog razvoja, iznoseći u osnovi iste misli koje su došle do izražaja u njegovim »Hrvatskim pismima«. Kao u tim pismima, tako i u »Savremenoj Hrvatskoj« Marjanović polazi s idealističkog shvaćanja historije i pokušava dati neku filozofiju hrvatske

¹⁵ Narod koji nastaje. Zašto nastaje i kako se formira jedinstveni srpsko-hrvatski narod, Rijeka 1913, str. 28—29, dalje »Narod koji nastaje«.

¹⁶ Narod koji nastaje, n. dj., str. 30.

¹⁷ Isto, str. 52—53.

¹⁸ Isto, str. 57.

historije, ali kao osnovno u toj knjizi, kao i u cijelom njegovom tadašnjem radu, izbija težnja da se postigne što je moguće dublje međusobno upoznavanje Hrvata i Srba, njihovo svestrano zbližavanje i zajedničko istupanje i da se izgradi svijest o nužnosti narodnog jedinstva u jugoslavenskom nacionalizmu. On nije jugoslovenstvo shvaćao kruto, za njega je ono trebalo da bude »viši tip ispravno shvaćenih, od svega tuđega iščišćenih, do krajnjih konsekvencija izvedenih nacionalizama: hrvatskog, srpskog i slovenačkog«. Prema njemu, hrvatski se narod ne želi odreći ničega što je u hrvatstvu vrijedno i dobro, već hoće da »čitavo nacionalno-istorijsko, nacionalno-kulturno i nacionalno-političko nasledstvo spase za celinu«, tako da se »umesto spoljašnjih tesanja, slepljivanja i prilagodivanja jednog dela drugom, umesto kompromisnog Jugoslovenstva, oertava koncepcija sintetičnog Jugoslovenstva«. ¹⁹

Iz jedne predstavke, koju je 18. novembra 1913. uputio službenim faktorima u Beogradu vidi se kako je u to vrijeme gledao na način ujedinjenja. U toj je predstavi predlagao da se u mjerodavnim srpskim, a kasnije s pouzdanijim hrvatskim krugovima, raspravi pitanje o načinu i obliku kako da se narodno ujedinjenje konačno provede u djelo. On iznosi dvije alternative: 1. da se buduća jedinstvena srpsko-hrvatska država oficijelno nazove »Jugoslovensko Kraljevstvo«, s jedinstvenim državnim centrom, parlamentom i vladom, ili 2. da se sporazumno povuče linija, koja bi na primjer išla od Vukovara na Dubrovnik i da se stvori »jedna dualistička državna tvorevina srpska i hrvatsko-slovenačka sa jednim centralnim parlamentom i centralnom vladom za zajedničke poslove, a sa zasebnim saborom i dve zasebne vlade«. Marjanović kaže da doduše razvoj ide u pravcu prve alternative, ali on misli da ipak prilike još nisu za to sazrele, pa predlaže da se počne s dualizmom, ali svakako da krajnji cilj mora biti »potpuno decentraliziran unitarizam«. Marjanović je zamišljao da bi u takvom decentraliziranom unitarizmu postojalo osam pokrajina: 1. Slovenija sa svim krajevima u kojima žive Slovenci, pa i sjevernom Istrom, 2. Hrvatska s Kvarnerskom Istrom i istarskim otocima i sjeverozapadnom Bosnom sa granicama uz Dravu u južnoj Ugarskoj i na zapadu do donjih granica Slovenije, 3. Slavonija, Srijem i Vojvodina, 4. Srbija, 5. Bosna sa sjevernim dijelom Hercegovine i dijelom Sandžaka, 6. Crna Gora sa Kotorom, dijelom Sandžaka i područjem do Prizrena, 7. Stara Srbija i Makedonija i 8. Dalmacija s katoličkim dijelom Hercegovine. ²⁰

Marjanović je mislio da će zavisiti o stepenu razvoja u kojem će se nalaziti ideja narodnog jedinstva kada bude pitanje aktuelno, da li će se provesti dualizam ili odmah decentralizirani unitarizam, a on se sav posvetio radu na širenju jugoslavenske misli, da bi se što prije stvo-

¹⁹ M. Marjanović, Savremena Hrvatska, Beograd 1913, str. 359.

²⁰ Rukopisna zaostavština M. Marjanovića, koja se čuva kod porodice. Iz prijepisa predstavke nije vidljivo kome je predstavka upućena.

rili uvjeti za ujedinjenje i za formiranje jedinstvenog jugoslavenskog naroda.

Krajem 1913, poslije kompromisa između Koalicije i peštanske vlade, činovnička vlada bana Skerlecza poništila je političke kazne i Marjanović se vraća u Hrvatsku.

On je sada već potpuno izradio svoja gledanja, odlučan je jugoslavenski unitarist i nacionalist. Poput Supila smatra da Hrvatska nema potrebne uvjete za stvaranje nezavisne države i da bi svaki pokušaj u tom pravcu nužno išao u korist jačanja politike »Drang nach Osten« i održanja Habsburške Monarhije i razbija iluzije o mogućnosti trijalističkog rješenja jugoslavenskog pitanja, ističući kao jedinu mogućnost za ujedinjenje: borbu protiv Austro-Ugarske i njenih planova, uz potpuni naslon na Srbiju.

Po povratku u domovinu Marjanović pokreće najprije na Rijeci »Književne novosti«, a zatim u Zagrebu, u martu 1913, list »Narodno jedinstvo«. Već u predavanju »Hrvatski nacionalizam« koje je održao u Zagrebu u februaru 1913. Marjanović je iznio svoje poglede na političku situaciju. On je objašnjavao da su balkanski ratovi stvorili potpuno novu situaciju, pokopavši mogućnosti uspjeha stranog uplitanja u balkanske poslove, da je Srbija na Balkanu »jedini faktor slavenske politike« i da ona ide za oslobođenjem Balkana od stranog utjecaja. Ta je činjenica od velike važnosti za Hrvate, kaže Marjanović, pogotovo zato, što je jugoslavensko pitanje postavljeno na tapet i postalo evropskim pitanjem. Kako su se stvari razvile, više nema mogućnosti separatnog rješavanja hrvatskog pitanja. Pitanje ujedinjenja hrvatsko-srpskog naroda postalo je najtežim problemom Monarhije. Stoga predlaže da se vodi politika predviđanja, spremne za svaki slučaj, politika slobodnih ruku i jačanja narodne snage. Tražio je da se u prvoj etapi radi na koncentraciji i sjedinjavanju Južnih Slavena u Monarhiji. Kako su Hrvatska i Slavonija jezgro jugoslavenskog pitanja u Monarhiji, isticao je da je postalo potrebno jačati hrvatsku politiku »u zapadnim stranama našeg naroda«, jačati hrvatske tradicije i hrvatsku državnost, a kada ta politika postane potpuno hrvatska po sadržaju, postat će, misli Marjanović, identična sa srpskom i onda neće smjeti biti Srbina koji ne bi vodio hrvatsku državopravnu politiku. On stoga traži da se Hrvatska, oko koje treba da se vrši ujedinjenje u Monarhiji, ojača, da se odlučno radi na ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.²¹ Htio je da hrvatska politika okupi oko Hrvatske sve Južne Slaveni Monarhije i od Hrvatske stvori jezgro jugoslovenstva i jugoslavenske politike Monarhije, kao etape za odvajanje od Monarhije i ujedinjenja sa Srbijom.

Kod Marjanovića se tu osjećaju odjeci Supilovih dualističkih shvaćanja o metodi ujedinjavanja, o Hrvatima kao »primi inter pares« među Južnim Slavenima u Austro-Ugarskoj,

²¹ M. Marjanović, Hrvatski nacionalizam (Narodno Jedinstvo, 11. IV 1914).

U prvom broju »Narodnog jedinstva« 28. marta 1914. Marjanović je u programatskom članku »Naše shvaćanje nacionalne politike« istakao: »Nismo samo Južni Slovjeni, nego hoćemo da budemo Jugoslavljeni, jer jedino ideja narodnoga jedinstva Hrvata, Srba i Slovenaca može da udovolji prirodnoj težnji da budemo kao narod veći, jači, slobodniji i nezavisniji«. On doduše priznaje da postoje »tri emanacije nacionalizma« kod Južnih Slavena i da se jugoslavenstvo kao nacionalna cjelina tek sada formira, ali smatra da je »opasno dozvoliti, a nenacionalno htjeti, da se tri nacionalne skupine i nadalje separatno razvijaju«. Hrvatski, srpski i slovenski nacionalizam su samo polazna tačka, jer svaki od tih nacionalizama kada je »oslobođen stranih uticaja, uzdignut iznad konzervatizma i lokalizma, kada je demokratski i ekspanzivan, nužno vodi jugoslovenstvu«. On misli da je »hrvatskom dijelu naroda« i hrvatstvu spas i sigurnost samo u jugoslovenstvu, ali da jugoslovenstvo opet nije moguće bez Hrvata i protiv njihove volje.²²

Marjanović je nastojao da hrvatska politika bude nadahnuta takvim jugoslovenskim shvaćanjem, stoga je tražio da se politička borba koncentrira u Zagrebu i ondje suzbijaju sve težnje za Velikom Hrvatskom. a Hrvatska i Zagreb da postanu »grudobran Balkana pred Zapadom«. On se nije slagao s tadašnjim Supilovim negativnim stavom prema Zagrebu, već je isticao potrebu da se baš u Zagrebu povede borba za novu politiku. Iako nije pomagao politiku Hrvatsko-srpske koalicije, ipak je, u suprotnosti sa Supilom, smatrao korisnim da Koalicija ostane »gubernemantalna« stranka, da dođe na vlast, upozoravajući da se ne smije ni pod koju cijenu dopustiti ili omogućiti da se u Saboru i na vladi instalira kurs koji bi bio protivan narodnom jedinstvu.²³

Marjanović je gledao na hrvatsku politiku sa širih aspekata opće evropske politike i tendencija koje su se javljale u međunarodnim odnosima. Više nego ikad ranije ukazivao je na potrebu otpora prema politici »Drang nach Osten« i nadiranja Nijemaca i tražio da se radi na koncentraciji svih narodnih snaga radi obrane narodnih interesa. Ukazivao je neprestano na opasnost nadiranja Nijemaca na Jadran i osuđivao politiku talijanskih nacionalista u Trstu, koji su ondje pakirali s Nijemcima protiv Južnih Slavena. Tvrdio je da i Talijani znaju za tu opasnost, ali računaju s raspoloženjem Francuske i Engleske prema Njemačkoj, pa se nadaju da će u posljednjem času prodor Njemačke na Trst i Jadran biti zadržan i tako Italija ostati jedini gospodar Jadrana. Apelirao je da se ne napusti borba za Trst i Istru i za jugoslovenske pozicije na sjevernom Jadranu.²⁴

Kad je 28. VI 1914. došlo do atentata na Franca Ferdinanda, Marjanović je osudio protusrpske izgrede do kojih je došlo u Zagrebu, ali je predviđao da će oni, kao i poslije 1902, imati za posljedicu odstranjenje starih i dolazak novih elemenata, narodnu slogu i jačanje

²² Narodno Jedinstvo, 28. III 1914.

²³ Naš odnos prema Koaliciji (Narodno Jedinstvo, 18. IV 1914).

²⁴ Borba za Jadran (Narodno Jedinstvo, 24. VI 1914).

ideje narodnog jedinstva. Kako je svojim pisanjem podržavao vjeru u pobjedu jugoslavenske misli, bio je uhapšen i izgnat iz Zagreba. Poslije mjesec dana internacije u Kastvu, bio je odveden u ljubljanski »grad«, a zatim u Zagreb, gdje je bio mobiliziran i poslan u Karlovac. Odatle je, sa znanjem i uz pomoć istarskih političkih prvaka, 19. aprila prešao u Italiju s talijanskom putnicom pod lažnim imenom.²⁵

IV

Iz zemlje je ponio uglavnom povoljne utiske o raspoloženju hrvatskog naroda prema ujedinjenju sa Srbijom. U izvještaju koji je 28. aprila 1915 uputio pomoćniku ministra vanjskih poslova Jovanu M. Jovanoviću,²⁶ istakao je da je doduše prvih mjeseci rata jugoslavenska nacionalistička akcija bila prekinuta i da su se radale sumnje u mogućnost ujedinjenja, ali da su iskustva s Nijemcima i Mađarima u ratu izvršila u narodu i pogotovo inteligenciji brži i dublji preokret nego što bi to mogla učiniti bilo kakva agitacija, i da su simpatije prema Srbiji sve veće. Njegov je zaključak bio: »Iako je još delikatnih i osjetljivih mesta u mentalitetu inteligencije, iako ima neka opasnost od intrigua sa strane, ima i jaka mogućnost da se sve to parališe demokratijom i taktom«. On je naime mnogo polagao na utjecaj koji će imati na seljaštvo u Hrvatskoj srpska demokracija i činjenica da u Srbiji nema veleposjeda, i predlagao da se u okupiranim krajevima u koje dođe srpska vojska postupa prema Hrvatima taktično, i da se svuda unose demokratske reforme i poradi na podjeli veleposjeda. Bio je svjestan da će mnogi biti razočarani, naročito zbog toga što će neki krajevi na Jadranu neće moći osloboditi i ujediniti, ali mislio je da će se to dati iskoristiti u cilju unutrašnje konsolidacije i unifikacije. On smatra da je u pitanjima vanjske politike osigurana solidarnost svih Hrvata sa Srbima, a »u unutrašnja pitanja nije od nužde sada dirati«. Njegov je zaključak bio: »Sve u svemu bi bila moja impresija da su dakle već svi duhovi u Hrvatskoj i Sloveniji dovoljno predisponirani ne samo da prime svaku onu kombinaciju koja bude u smislu jugoslovenskog unitarizma, nego da se i aktivno založe za nju, ako se spretno iskoriste današnja raspoloženja.«

Marjanović se odmah priključio članovima emigracije koji su se na čelu s Antom Trumbićem upravo pripremali na put u Pariz da ondje osnuju Jugoslavenski odbor i povedu akciju za oslobođenje Južnih Slavena Austro-Ugarske i njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Učestvovao je 30. aprila u osnivanju Odbora i odmah postao jedan od njegovih najaktivnijih članova. U Odboru je od početka do-

²⁵ O tome vidi M. Paulová, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1925, str. 63-65; dalje »Paulová.«

²⁶ Arhiv J. M. Jovanovića u Državnom arhivu FNRJ u Beogradu; dalje »Arhiv J. M. J.«

sljedno zastupao političke koncepcije jugoslavenskog nacionalizma onako kako su se kristalizirale posljednjeg decenija pred rat, s idejom integralnog nacionalnog jedinstva i beskompromisnim programom ujedinjenja oko Srbije kao Pijemonta. Tu je liniju u prvo vrijeme prihvaćala većina članova Odbora. U osnovnom programu svi su se oni slagali, iako nisu svi polazili s potpuno istog stajališta kao Marjanović, niti imali isto povjerenje u Srbiju i njenu oslobodilačku misiju kao on. Marjanović je bio jedan od onih u Odboru koji su nastojali da Odbor vodi politiku potpunog naslona na Srbiju, ali koji je tražio da Odbor i utječe na politiku srpske vlade u jugoslavenskom smislu i da je navedi na dosljedno vođenje politike integralnog ujedinjenja.

Već na prvim sjednicama Odbora Marjanović je dobio zadatak da redigira memorandum francuskoj vladi, dakle Odborov program. Njegov nacrt bio je diskutiran na Odborskim sjednicama i poslije nekoliko dana usvojen uz neke izmjene i dopune. Prvi dio memoranduma, opći dio, potpuno je njegov i u njemu dolaze jasno do izražaja njegova shvaćanja, dok tje drugi dio, onaj o jadranskom pitanju i odnosima s Italijom, izradio Trumbić. U tom memorandumu Odbor nastupa kao predstavnik Hrvata, Srba i Slovenaca Austro-Ugarske da u njihovo ime traži oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu na osnovu ideje narodnog jedinstva Južnih Slavena. Odbor traži također da se u jednoj državi ujedine sve jugoslavenske zemlje i s time u vezi pobija pretenzije Italije na jugoslavenske krajeve Jadrana, a što se tiče unutrašnjeg uređenja buduće države, kaže da ga treba tretirati kao unutrašnje pitanje samog naroda.²⁷ Doduše u prvom nacrtu je bilo rečeno da će se čuvati »lokalne autonomne institucije pod srpskom nacionalnom dinastijom i u granicama strogo ujedinjene federalne države sa jednom vojskom, diplomacijom i carinom«,²⁸ ali su se tome protivili srpski članovi Odbora, a hrvatski i slovenski članovi nisu na tome inzistirali, jer su znali da oni izražavaju mišljenje srpske vlade.

Marjanović je isto tako redigirao i manifest koji je Jugoslavenski odbor, po svom dolasku u London, uputio u maju britanskom narodu i parlamentu, iznoseći u njemu svoj program ujedinjenja.²⁹

Poslije tog proglašenja Marjanović je, kao najvještiji novinar među članovima Odbora, počeo udarati temelje propagandnoj i informativnoj aktivnosti Odbora. Slao je članke u hrvatsku iseljeničku štampu i srpsku štampu, a pokušao je prodrijeti i u britanske glavne listove. Od posebnog su interesa dva opširna članka »Južni Sloveni u Primorju« i »Srbija i ujedinjenje Jugoslovena«, koja je objavio u »Jugoslovenskom glasniku« što je izlazio u Nišu. U njima se srpskim političkim krugovima skreće pažnja na važnost problema Slovenskog primorja i Istre i srpskog zalaganja za integralno ujedinjenje. Marja-

²⁷ F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919. Zagreb 1920, dok. 20. dalje »Šišić«.

²⁸ Koncept u ruk. zaost. M. Marjanovića.

²⁹ Šišić, n. dj., dok. 21.

nović, kao i ostali članovi Odbora, u to su se vrijeme bojali da bi srpska vlada mogla stupiti s Italijom u pregovore i s njome se sporazumjeti o budućim zajedničkim granicama. Na sjednici Odbora 31. maja 1915. Marjanović je u diskusiji o tom pitanju predlagao: »Najvažnije je ovo: da mi potaknemo Srbiju, da se u eventualnim pregovorima s Italijom stavi na stanovište, da ona ne osvaja zemlje, pak ne može da se pogađa o zapadnim krajevima prije nego taj narod bude mogao slobodno govoriti.«³⁰ S tom namjerom su pisani i ti članci.

U članku »Južni Sloveni u Primorju«³¹ Marjanović iznosi složenu situaciju u Slovenskom primorju i Istri i tešku dilemu u kojoj su se našli tamošnji Slovenci i Hrvati poslije ulaska Italije u rat zbog toga, što iako žele pobjedu Saveznika, znaju da im prijeti opasnost da potpanu poslije pobjede pod Italiju i da budu podvrgnuti denacionalizaciji. On kaže da narodni predstavnici tih krajeva stoje na stajalištu da se o sudbini tih teritorija ima odlučiti po načelu narodnosti i poslije saslušanja volje naroda. U članku »Srbija i ujedinjenje Jugoslovena«³² Marjanović upozorava da je to možda posljednji veliki rat u kojem se rješavaju i nacionalna pitanja, pa da stoga treba sve uraditi da se i naše nacionalno pitanje konačno riješi. Ukazujući na opasnost od talijanskih pretenzija na jugoslavenske teritorije na Jadranu, izražava mišljenje da bi se s Italijom moglo diskutirati o nekim koncesijama jedino u izmiješanim krajevima »kad ne bi za nas govorili prevažni ekonomski, strateški i geografski razlozi«. On naročito naglašava ulogu Srbije kao Pijemonta Južnih Slavena, ali skreće pažnju da bi Srbija diskreditirala svoju ulogu ako bi se zadovoljila s Bosnom i Hercegovinom i izlaskom na more, kako joj to nude Saveznici, a uostalom kad bi Srbija zaboravila na svoju ulogu ne bi imala osnovne uvjete za nesmetan razvoj, ako bi ustupila »makar koji deo geografske, ekonomske i strateške celine što ju čine jugoslovenski krajevi od Triglava, Soče i istočnoga dela Jadrana dalje na Zapad.«

Za članove Odbora u to je vrijeme bilo glavno da se očuvaju slaven-ski krajevi na Jadranu od talijanske opasnosti, a to je bilo moguće postići jedino ako se Srbija založi za ostvarenje cjelokupnog programa jugoslavenskog ujedinjenja. Zbog toga su članovi Odbora, a među njima i Marjanović, prelazili preko nekih simptomatičnih pojava koje su ukazivale na to da srpska vlada misli u prvom redu na srpske interese i da u jugoslavenskom ujedinjenju gleda samo proširenje Srbije. Tu je odmah na početku iskrslalo pitanje jugoslavenskih dobrovoljaca. Pašić je naime otezao s njegovim rješavanjem, nastojeći da onemogući stvaranje posebnih jugoslavenskih vojnih jedinica. Zatim je došlo do diskusija oko memoranduma koji je Jugoslavenski odbor imao predati britanskoj vladi. Srpski poslanik Mateja Bošković protivio se da se u memorandumu ostave izrazi »jugoslavenski narod«,

³⁰ Zabilješke Jedlowskog sa sjednica Jugoslavenskog odbora, Arhiv Jugoslavenskog odbora u Arhivu JAZU u Zagrebu, dalje »Arhiv J. O.«

³¹ Jugoslovenski Glasnik, 2. VIII 1915.

³² Isto, 15. VIII 1915.

»Jugoslavija«, a za Dalmaciju da je historijski i nacionalno hrvatska zemlja. Sve se to neugodno doimalo članova Odbora i izazivalo sumnje u iskrenost srpske vlade.³³

Marjanović je želio da se izbjegnu nesporazumi i postigne povjerljiva suradnja Odbora sa srpskom vladom. Kad je u julu 1915. otputovao u Ženevu da ondje uspostavi vezu s domovinom, organizira prikupljanje dobrovoljaca i osnuje informativni i propagandni biro, dostavio je 23. jula 1915. pomoćniku ministra vanjskih poslova Jovanu M Jovanoviću skicu organizacije rada Odbora, izrađenu na osnovu dogovora s Odborom. U popratnom pismu mu se žalio na hladno i službeno držanje srpskog poslanika u Londonu prema Odboru, na odugovlačenje odgovora srpske vlade u pogledu jugoslavenskih dobrovoljaca i predlagao da se između Odbora i srpske vlade uspostave prisniji odnosi i »onaj poverljivi kontakt koji će biti kadar da daje moralni oslonac, a time i veći animo Odboru, i da Odbor postane koristan saradnik vlade u mnogim delikatnim stvarima«. U tu je svrhu tražio da se fiksira odnos između Odbora i vlade. On kaže da misli, kao i ostali članovi Odbora, da Odbor mora »u svemu ostati formalno zasebno i nezavisno telo, jer to omogućava uspješniji rad (u političkom smislu) i daje veću moralnu snagu akciji neslobodnih Jugoslovena za ujedinjenjem sa Srbijom u jednu državu«, ali naglašava da to pretpostavlja »apsolutni identitet pogleda i ciljeva i trajno sporazumevanje između vlade i odbora«.³⁴

Marjanović je u Ženevi, kao što je javljao Trumbiću 6. augusta, radio na prikupljanju dobrovoljaca među omladinom, poslao je neke poruke u Zagreb i »uredio glede stalnoga saobraćaja« sa domovinom, uspio je da na ingeniozan način, preko frankovačke »Hrvatske« kao neki anonimni austrijski patriot i pristaša frankovaca, obavijesti hrvatsku javnost o formiranju, ciljevima i radu Odbora, a došao je i do nekih materijala o namjerama talijanske vlade, na osnovu kojih je pisao Trumbiću, da raspolaže dokazima da Italija, između ostalog, »aktivno radi protiv ujedinjenja našega, a za tobož samostalnu Hrvatsku, koja ima da se iskoristi protiv Srbije i onda eventualno žrtvuje Ugarskoj«.³⁵

Po povratku u London, Marjanović učestvuje u pokretanju mjesečnog biltena Jugoslavenskog odbora na francuskom i engleskom jeziku (Bulletin Yougoslave, Yugoslav Bulletin), koji je za sve vrijeme dok je bio u Evropi i uredivao.

U to su se vrijeme vodili pregovori između Saveznika i srpske vlade o kompenzacijama Srbiji za teritorijalne ustupke koji su se od nje tražili u Makedoniji u korist Bugarske. Srpska vlada nije o tome obavještavala Odbor, iako se radilo o sudbini jugoslavenskih krajeva Austro-Ugarske, koje je Odbor zastupao.

³³ Više o tome D. Šepić, Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora, Historijski Zbornik 1960.

³⁴ Arhiv J. M. J.

³⁵ Arhiv J. O.

Kad se Supilo, u strahu da hrvatske zemlje ne budu raskomadane i Hrvatska podijeljena, zauzeo kod britanskog ministra vanjskih poslova Edwarda Greya da se jugoslavensko pitanje riješi u cjelini i da se jugoslavenske zemlje ne komadaju, Grey je preko njega iznio Pašiću prijedlog prema kojem bi se poslije rata omogućilo narodu u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Slavoniji i Hrvatskoj da odluči o svojoj budućnosti. Supilo je Pašiću preporučio Greyov prijedlog. Kako je Supilo to učinio bez znanja i odobrenja Odbora, stvar je iznijeta na odborsku sjednicu. Većina članova Odbora ustala je tada protiv Supila. Marjanović je, međutim, bio prilično blizak Supilovom shvaćanju. Na sjednici od 3. septembra predložio je nacrt za pismo Odbora Pašiću o tom pitanju, u kojem se kaže da se »od stanovišta narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca i od nedjeljivosti svekolike naše narodne teritorije ne može niti smije izravno ili neizravno odustati«, da je plebiscit suvišan, »iako se sam princip samoodluke ne može odbiti kao osnovni demokratski princip, čim bi bile date dovoljne garancije da će se glasovanje vršiti slobodno i bez ikakvih utjecaja sa strane«, ali ako ne bi bilo nikako moguće promijeniti namjeru velikih sila da se ostatak Hrvatske posebno izjasni o svojoj sudbini, »mi ne bi smjeli dozvoliti da se taj svojevoljno i zlonamjerno ograničeni dio naše teritorije u tom pogledu separira iz ukupnog našeg jugoslavenskog kompleksa i u njemu eventualno stvori novo ognjište nemira i stranih spleta, nego bi se imalo tražiti za sav kompleks jugoslavenskih zemalja i krajeva koji će se istrgnuti iz austrougarskog ropstva njihov votum« i da bi se u tom slučaju Greyov prijedlog imao primiti za bazu diskusije, ali tek onda kada se sile Trojnog sporazuma izjasne definitivno o načinu i garancijama plebiscita i opsegu teritorije na koji bi se imalo primijeniti pravo samoodređenja.

Pašić je, međutim, i prije nego što je primio Odborovo mišljenje, odbio Greyov prijedlog i Odbor je njegovo odbijanje primio na znanje.³⁶

V

U oktobru 1915. Marjanović je oputovao u Sjedinjene Države Amerike da ondje radi kao Odborov delegat među jugoslavenskim iseljenicima. Od svog rada u Americi očekivao je mnogo. Već je unaprijed izradio plan o organizaciji štampe, prikupljanju dobrovoljaca i novčanih sredstava za rad Odbora. Međutim, Trumbić nije očekivao mnogo od rada među iseljenicima u Americi. Na sjednici od 31. augusta uvjeravao je da se u Americi od iseljenika ne može prikupiti novac, da je organiziranje štampe teško provedivo i da »zato se ne vidi konkretnog cilja rada naročito izaslanika u Americi, pak je za to da se uopće odustane od rada u Americi, tim više što za svrhe rata sav rad

³⁶ Arhiv J. O.; vidi o tome D. Šepić, Supilo diplomat, Zagreb 1961, str. 147-149.

nema konkretne koristi«, a s njime se složio i Supilo.³⁷ No Marjanović je ipak prodro sa svojim planom.

Kad je došao u Sjedinjene Države, Marjanović je vidio da Trumbićev pesimizam nije bio sasvim bez osnova. Doduše, prije Marjanovića su ondje s mnogo uspjeha djelovali Franko Potočnjak i Nikolaj Velimirović, a zaslugom Potočnjaka bio je 10. i 11. marta 1915. održan i prvi kongres iseljenika, na kojem je istaknuto da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, da Jugoslaveni iz Austro-Ugarske kidaju s njome sve veze i da traže ujedinjenje sa Srbijom u jednu državu, ali poslije toga se situacija pogoršala pojačanom propagandom austrofila među hrvatskim iseljenicima i velikosrpskom propagandom, a nakon bugarskog napada na Srbiju i ofenzive austro-ugarske vojske nastupilo je kod svih malodušje. »Na našoj strani prilična bezglavost ili depri-miranost«, izvještavao je kasnije Marjanović Trumbića, »na protivnoj strani silan novac, organizacija i teroristička akcija, a u sredini između toga ispreplitanja čitavog niza šarenjaka i spekulnata«.³⁸

Uz pomoć don Nike Grškovića, urednika »Hrvatskog svijeta« i Ante Biankinija Marjanović je odmah počeo da agitira među iseljenicima i da predavanjima, člancima u novinama i brošurama širi misao o potrebi ujedinjenja Južnih Slavena u jednu državu i pobija austro-filske, velikohrvatske i velikosrpske struje među iseljenicima. U izvještaju, koji je podnio Trumbiću 22. augusta 1916, prikazao je statistički da je u tom cilju prošao 26 od 48 američkih država, da je bio u preko 30 mjesta, održao 50 skupština i predavanja, štampao 8 letaka, surađivao u 12 novina, u kojima je objavio 500 raznih članaka i dopisa, i štampao 12 brošura od kojih je sam napisao šest. (1. Genij Jugoslovenstva Ivan Meštrović i njegov baram, 2. Kako je u domovini?, 3. Mi mali u velikom vremenu, 4. Jugoslavija — kako se stvara i kakva ima biti, 5. Jugoslovenski odbor u Londonu — njegov program i njegov rad, 6. Velika Hrvatska — misli narodnih preporoditelja, misli Ante Starčevića i pouka brojeva). Sve te brošure nastoje uliti vjeru u narod i izazvati borbenost, pa su stoga i pisane s mnogo optimizma i bez dubljeg ulaženja u probleme. Među tim brošurama ipak je vrijedno spomenuti programatsku studiju »Jugoslavija — naša narodna država. Kako se stvara i kakova ima biti zajednička slobodna narodna država Hrvata, Srba i Slovenaca?«³⁹

U toj brošuri Marjanović nastoji dokazati da je stvaranje zajedničke države najbolja garancija za slobodni razvoj Slovenaca, Hrvata i Srba i da bi svaka druga kombinacija bila za njih opasna i neodrživa. Ako bi Slovenci bili odijeljeni od Hrvata i Srba, ne bi se mogli dugo održati kao narod, makar imali i nezavisnu državu; Hrvati se mogu svi ujediniti jedino u zajedničkoj državi sa Srbima, jer bi svako razgrani-

³⁷ Zabilješke sa sjednica J. O., Arhiv J. O.

³⁸ Izvještaj, nakane i predlozi Milana Marjanovića, člana Jugoslov. odbora u Londonu, New-York, Cleveland, 22. VIII 1916, Arhiv J. O.

³⁹ Jugoslovenska biblioteka, br. 5, New-York 1916, dalje »Jugoslavija«.

čenje sa Srbima, zbog toga što su s njima izmiješani, nužno ostavilo van Hrvatske na stotine tisuća Hrvata, a i Srbi se svi mogu ujediniti jedino u zajedničkoj državi s Hrvatima. Ako bi se stvorila velika Srbija zajedno s Bosnom i izlazom na Jadran, ona bi imala teškoća s 1,600.000 nepravoslavnih Hrvata i muslimana, a ostao bi k tome i problem Srba u Hrvatskoj, tako da bi bila neprilika za nju samu i velika opasnost za normalan razvitak samoga srpstva. Polazeći s načela narodnosti, Marjanović traži da Slovenci, Hrvati i Srbi, budući da su jedan narod, stvore i jednu državu i da u njoj budu svi ujedinjeni. On ističe da je Srbija preuzela na sebe ulogu jugoslavenskog Pijemonta, da se ona bori za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena i na osnovu toga ima pravo, dok traje ta borba, da bude pred svijetom predstavnicima svih Jugoslavena. Po njemu, u toku te borbe stvaraju se uvjeti da se narodu omogući da sam odluči o svojoj sudbini. Zbog toga postoje samo dva glavna zadatka borbe: da se uništenjem neprijatelja stekne pravo na priznanje prava na slobodu i samostalnu državu i da se narodu i njegovoj državi očuvaju sve zemlje koje mu pripadaju, a sve ostalo je sada od manje važnosti. Nastojeći izbjeći diskusije o imenu buduće države i njenog unutrašnjeg uređenja, on kaže da je preuranjeno o tome raspravljati i da će o tome sam narod odlučiti kada bude oslobođen. »Narod i narodni predstavnici će u času oslobođenja imati odlučnu i sudbonosnu riječ« i, ne priznajući nikome pravo da se miješa u naše unutrašnje stvari, narod će »sam, slobodnim glasovanjem, na demokratskoj osnovici, odlučiti o svemu, što je za njegovo dobro«. Proglašenje ujedinjenja »trebat će da dađe i predstavništvo srpskoga dijela naroda koji je poveo i vodio borbu za slobodu, kao što i predstavništvo neslobodnoga dijela naroda, naročito Hrvata i Slovenaca, da se na taj način jasno manifestira ujedinjenje braće slobodnom voljom, u čemu će biti već od prvoga časa iskazana i ravnopravnost«. Oslobođilačka srpska vojska i dobrovoljci iz hrvatskih i slovenskih krajeva objavit će da ne dolaze kao osvajači već kao oslobodioci, ostavit će privremeno na snazi sve stare uredbe, ukoliko se ne kose s narodnim interesima, a upravu viših građanskih vlasti postavit će ispravni i narodni ljudi dotičnih krajeva sporazumno s narodnim predstavnicima. Kada ta vojska utvrdi svoj položaj u oslobođenim krajevima, »predstavnici oslobodilaca bit će sporazumni timе, da se sloboda i jedinstvo naroda i od strane samoga naroda proglasi«. U vezi s time, Marjanović naročito ističe potrebu da Slovenci i Hrvati nastupaju složno u svim prilikama koje bi mogle nastupiti ratom i da »Slovenci ulaze u svaku onu političku tvorevinu u koju će ući Hrvati«. Po njemu, o ujedinjenju bi imale odlučiti dvije skupštine, srpska Narodna skupština i skupština austrijskih Južnih Slavena. Predstavnici jednog i drugog dijela naroda imali bi se tada sastati na zajednički veliki narodni sabor i tu svečano proglasiti narodno ujedinjenje i stvaranje zajedničke države. Dok ne bude mir zaključen i donesen konačni ustav, treba da postoji jedinstvo narodne obrane, diplomacije, »i državne uprave, dakle i forme vladavine, prema tome i vla-

daoca«. Marjanović se ne izražava određenije o formi vladavine, sigurno vodeći računa o jakim republikanskim strujama među iseljenicima. »Ne radi se ... o obliku vladavine, nego o duhu vladavine«, kaže Marjanović, »a taj duh zavisi u prvom redu o odgoju naroda i svijesti samoga naroda«. O tome će uostalom moći odlučiti tek sam narod.⁴⁰ On se, međutim, izražava protiv očuvanja plemenskih i historijskih autonomija i protiv federacije, razilazeći se u tome od većine hrvatskih članova Odbora, a pogotovo Supala.

On smatra da bi narodnosna autonomija, prema kojoj bi svi Hrvati i Slovenci imali posebnu organizaciju kao što imaju Srbi u Ugarskoj, bila za Hrvate »unižavajuća«. »Zar jedan stari i razviti narod ima da spadne na to, da se povuče u narodno-crkvenu autonomiju? Ta u vjerskom pogledu će katolici i onako imati takovu autonomiju, ili još više: izjednačenost i ravnopravnost crkava sa pravoslavnima, a zar je hrvatstvo i slovenstvo tako slabašno, da se boji za svoje osobine u slobodnoj i demokratskoj državi?« Što se pak tiče teritorijalne autonomije, on je uvjeren da se ona ne bi mogla u praksi provesti zbog toga što su Hrvati sa Srbima izmiješani. Doduše on priznaje potrebu da se u budućoj državi zaštititi jednakost Hrvata i Slovenaca sa Srbima, ali misli, da »to nosi samo sa sobom već demokratsko uređenje države«. Njegov je zaključak, »da je dijeljenje države na dvije ili tri česti vrlo teško ili nikako provedivo ili slabo korisno baš Hrvatima i Slovencima, a da ostavljanje autonomije današnjim pokrajinama nema nikakovoga utjecaja na veće ili manje zaštićenje Hrvata i Slovenaca od tobožnjeg posrhljivanja. Jednako je i sa idejom federacije: ako hoćemo federaciju triju skupina: srpske, hrvatske i slovenske, ili dvaju: srpske i hrvatsko-slovenske, nemoguće je pravedno dijeliti zemljište, ako hoćemo federaciju današnjih pokrajina, onda to ništa ne pomaže većoj zaštiti hrvatstva i slovenstva.« Za njega je dovoljno da se proglasi ravnopravnost hrvatskog, srpskog i slovenskog imena, ćirilice i latiničnice, sloboda vjeroispovijesti i ravnopravnost crkava, a što se tiče jezika, on je ionako već jedinstven, »a Slovenci će se moći služiti svojim narječjem po volji, ako ne uvide da je i za njih bolje primiti, barem u službi i književnosti, zajedničko štokavsko narječje.« Pun optimizma u pogledu budućih odnosa u jugoslavenskoj državi, on kaže: »Uvjeren sam pako da u budućoj slobodi, kada ne bude više tuđinskih spleta i kada bude narod uvidio blagodati slobode i jedinstva, nikome neće ni na pamet padati cijepanja i dijeljenja, nego će se veoma brzo narod ujednačiti, stopiti i postati jedan u svemu.«⁴¹

Marjanović nije u svojoj brošuri bio sasvim jasan. Nastojao je izbjeći mnoga pitanja koja bi mogla izazvati polemike i otežati njegovu akciju kod iseljenika. On je prvi iznio neke ideje o načinu ujedinjenja i o budućem državnom uređenju kao delegat Odbora i to u ediciji koja je imala iza sebe autoritet Odbora, tako da je svojim pisanjem vršio

⁴⁰ Jugoslavija, n. dj. str. 33-36.

⁴¹ Isto, str. 24-27.

znatan utjecaj na gledišta jugoslavenskih iseljenika o ujedinjenju. Marjanovićeve akcija je postepeno prodirala, i u redovima hrvatskih, srpskih i slovenskih iseljenika pobijedile su svagdje struje koje su bile za ideje Odbora. U rujnu 1916. Marjanović je osnovao u Clevelandu »Jugoslavensku kancelariju«, koja je znatno pridonijela suradnji između iseljeničkih organizacija s Odborom i stvorila osnovu za sistematski politički rad među iseljenicima, koji će Odboru dati i materijalne i moralne podrške. To se vidjelo na drugom iseljeničkom kongresu koji je održan u Pittsburgu od 29. do 30. novembra 1916. Marjanović je bio ne samo inicijator nego i glavni organizator tog kongresa, na kojem je 29. novembra održao, kao delegat Jugoslavenskog odbora, i glavni izvještaj. U svom izvještaju je naročito isticao ulogu Srbije u borbi za oslobođenje i ujedinjenje. Naglašavao je da je »danas sve više cijelome svijetu jasno da nije bila Srbija ona, koja pod silu traži Jugoslovene Austro-Ugarske, nego da su ti Jugosloveni, željni slobode, tražili nju i njenu pomoć da se oslobode i ujedine«, isticao je Srbiju i njenu dinastiju kao pobornike slobode i demokracije, ali je isto tako govorio o velikoj ulozi koju igra Jugoslavenski odbor i dobrovoljačka »vojska austro-ugarskih Jugoslavena«, koja se zajedno sa srpskom vojskom bori za oslobođenje. Govoreći o Jugoslavenskom odboru, rekao je, da nije njegova zadaća da rješava pitanja unutrašnjeg uređenja buduće države, već samo da »promiče u cijelom opsegu narodni program, da nastoji pomoći da sve naše zemlje dođu do slobode i ujedinjenja. Unutrašnja pitanja riješavat će naš narod u Domovini«. Marjanović je u svom izvještaju mnogo pažnje posvetio i ulozi Italije u ratu i njenim pretenzijama.⁴²

Na kongresu je donijeta rezolucija u kojoj se ističe »neosporiva narodna istovjetnost Hrvata, Srba i Slovenaca«, koja »izjednačava Hrvate, Srbe i Slovence svagdje i u svemu i ističe jugoslovensku misao« kao oznaku nedjeljivosti naroda, ali zajedno s narodnim imenima i narodnim »vrlinama i tekovinama«, a usvaja se ranija čikaška rezolucija, ali sada se već ističe ujedinjenje pod dinastijom Karađorđevića. Na kongresu je osnovano »Jugoslovensko narodno vijeće« u Sjedinjenim Državama koje je kao vrhovni organ ujedinjavalo sve iseljeničke organizacije koje prihvaćaju jugoslavenski program i donijeta je »Financijska osnova« za financiranje Jugoslovenskog narodnog vijeća i Jugoslavenskog odbora u Londonu. Isto tako osnovana je »Jugoslovenska kancelarija« sa sjedištem u Clevelandu, kojoj je stavljen na čelo Marjanović. Na kongresu je između ostalih telegrama upućen pozdrav Jugoslavenskom odboru kao predstavniku »našega naroda iz Austro-Ugarske«, a u telegramu Wilsonu koji je redigirao Marjanović iznosi se program oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slavena, ističući da principi američke demokracije treba da se razvijaju na cijelom svi-

⁴² Jugoslavenski narodni sabor Sjeverne i Južne Amerike, Antofagasta 1917 (Jugoslovenska biblioteka »Oslobođenje« br. 2), str. 17-34.

jetu, i pozdravlja Wilsonova izjava o pravu svakog naroda na samoodređenje.⁴³

Prigodom kongresa u Pittsburgu je održana i skupština Jugoslovenskog sokolskog saveza. Za starješinu je izabran Marjanović.

Marjanović je poslije kongresa pojačao svoju aktivnost, radeći naročito u sokolstvu, koje je nastojao pretvoriti u predvojničku organizaciju sa zadatkom da priprema dobrovoljce za jugoslavenske legije. Uz pomoć Milana Pribičevića dobrovoljačka akcija je relativno dobro napredovala, ali najviše među srpskim iseljenicima, jer je kod hrvatskih i slovenskih iseljenika teško mogla prodirati misao o državi u kojoj bi vladala srpska dinastija, osim toga djelovale su u suprotnom pravcu i socijalističke i republikanske struje. Marjanović je bio mnogo zauzet kancelarijom i nije mogao posvećivati sve svoje snage tom pitanju. Da bi se kod Hrvata i Slovenaca pojačala akcija za dobrovoljce, Narodno vijeće je odlučilo da pozove u Sjedinjene Države Ljubu Leontića i Dragu Marušića.

VI

Marjanović je vidio da dobrovoljačko pitanje zapinje ne samo zbog nedovoljne propagandne akcije, nego i iz drugih važnijih razloga. Sve više je dolazio do zaključka da je potrebno nešto mijenjati u osnovnim koncepcijama propagande i da je uopće krajnje vrijeme da Jugoslavenski odbor počne da se ozbiljno priprema za zadatke koji ga čekaju u vezi sa svršetkom rata. U Rusiji je došlo u martu 1917. do revolucije i pada carizma, a Sjedinjene Države su ušle u rat u aprilu 1917.

Marjanoviću je bilo jasno da će se sada ratni događaji brže razvijati, da su ubačene na vagu nova snage i misli koje mogu koristiti borbi za ujedinjenje Južnih Slavena i da stoga dosadašnji rad Odbora treba iz temelja izmijeniti. U memorandumu upućenom Odboru u London,⁴⁴ Marjanović je podvrgao kritici organizaciju i rad Odbora, tražeći od njega da izradi novi plan svog rada, koji će odgovarati promijenjenim prilikama. On je ukazao na opasnost mirovnih intriga Njemačke i Austro-Ugarske i na nove faktore u ratu; rusku revoluciju i njene ideje i Ameriku i Wilsonove principe. Isticao je da je sada jedan od najprečih zadataka Odbora da vodi propagandu protiv težnje da se Austro-Ugarska sačuva i poslije rata i tražio da se u tom cilju s jedne strane surađuje sa Čehoslovacima i Poljacima, a s druge, da stupi u vezu s političkim prvacima u zemlji i utječe na njih da svojim suviše

⁴³ Paulová, n. dj., str. 235-247.

⁴⁴ Memorandum o daljnjem djelovanju Jugoslovenskog odbora u Londonu, Arhiv J. O. Na str. 3. memorandumu napisao je datum 25/VI 17, koji je možda i naknadno unijet. Paulová, koja donosi memorandum u izvodu, n. dj., str. 365-367, tvrdi da je poslap u maju 1917.

lojalnim izjavama ne pomognu spasavanje Monarhije. Što se tiče Italije, tvrdio je da će njene pretenzije biti sve manje opasne, »ako se Odbor bude posluživao raspoloženjima i principima ruske revolucije i američke demokracije«, a nije isključivao mogućnost da će Sjedinjene Države i Rusija prisiliti Saveznike da revidiraju tajne ugovore. »Danas ni jedan od Saveznika ne može otvoreno govoriti o aneksijama i o imperijalizmima. To još jedina Italija čini i na to treba svakom zgodom upozoravati nove demokracije, s kojima treba da Odbor stupa u što užu vezu. Odbor treba da se osloni na principe Wilsona i ruskih demokrata o samoodluci naroda pak da za sporne zapadne krajeve otvoreno zatraži, u krajnjem slučaju, plebiscit naroda...« Marjanović smatra da ruska revolucija unosi »jedan nov i koristan elemenat u pitanje o konačnom miru«, a to je »eventualna revizija tajnih ugovora«, na čemu su Južni Slaveni naročito interesirani. On ističe da je i ulaskom Sjedinjenih Država u rat unesena nova ideologija u shvaćanju budućeg mira, koja može biti korisna, pa traži da Odbor pročisti svoju dosadašnju argumentaciju i izmjeni svoju taktiku. »Do sada je bilo potrebno diplomatisati s diplomacijama koje su jedine inale riječ. Ali sada nastupa ono što se moralo odavna predvidjeti: da ovaj rat ne može da se svrši bez revolucije u svakom pogledu«. Stoga i Odbor treba unijeti u svoj rad revolucionarni element i provoditi revolucionarniju metodu nego dosada, jer će se time stvoriti lakša pozicija prema Americi i Rusiji i prema problemu Austrije i olakšati rad u emigraciji i domovini, a stvorit će se baza i za raščišćavanje odnosa između jugoslovenske misli i nosioca ideje velikosrpske i velikohrvatske. Marjanović je kritizirao dosadašnju propagandu, u znatnoj mjeri i autokritički. »Do sada je izgledalo, a s izvjesnih strana se u tom pravcu i djelovalo, da jugoslovenski pokret nije drugo nego forma propagande za uvećanje Srbije... S ovakvim prikazivanjem stvari i s ovakvim shvatanjem mora se radikalno prekinuti, a može se to učiniti, ako se jugoslovenska ideja očisti od svih *dosadanih državnih ideja* i prikaže i provodi kao ideja revolucionarna, kao ideja stvaranja *nove države voljom cijeloga naroda*«. Stoga traži da se odbaci svaka historijsko-državopravna podloga, da se naglase prirodna prava i volja naroda. Isto tako da se odbaci svaki imperijalizam i svaki argument strateške prirode, makar išao nama u korist, a isto tako da se sva težina ne postavlja na nacionalističke argumente, jer iako ideja nacionalizma treba da ostane netaknuta, ipak treba jače naglašavati ideju oslobođenja i samoodređenja, »pa makar i u formi plebiscita«. To moramo tražiti prema Italiji sve da se i pojedini gradići i srezovi izjave za Italiju, pa za sve krajeve pod Austrijom, a u pitanju Makedonije treba stati na stajalište, da je u njoj plebiscit za sada, zbog nedavnih ratova i neprijateljske propagande, nemoguće organizirati, no da će se u skoroj budućnosti ipak provesti. »Bugarska treba da uđe u bilo kojoj formi u vezu sa Jugoslavijom, pa neka se slobodnom utakmicom pokaže za neko vrijeme čija je i kome će se prikloniti Makedonija, koja dotle ostaje

u sklopu naše države«. Marjanović traži da akcija Odbora postane revolucionarna i samostalna, te stoga predlaže da se Odbor rekonstituiru i reorganizira kao pravi predstavnik jugoslavenske revolucije koji poposjeduje vlastitu snagu: moralnu čistoću načela i rada; materijalnu u novčanim sredstvima, a fizičku koja treba da se stavi iza njega. Nov revolucionarni program stvorit će osnovu da se Hrvati i Slovenci ijače angažiraju u borbi za oslobođenje i ujedinjenje. Iako još nije sazrio moment za pravu revoluciju u Austriji, Odbor treba već sada raditi na tome da se u domovini povede revolucionarna akcija, u prvo vrijeme makar i organiziranjem samo parcijalnih pobuna, a u inozemstvu da se pojača akcija za prikupljanjem dobrovoljaca. Novi duh treba da prožme i odnose prema srpskoj vladi. Marjanović misli da treba postići sporazum između srpske vlade, Jugoslavenskog odbora i Crnogorskog odbora i stvoriti jedan zajednički organ, koji će nositi jugoslavensku oznaku, a Jugoslavenski odbor bi se onda zvao Odbor austrijskih Hrvata, Srba i Slovenaca. U tom cilju predlaže da se sazove naročiti sastanak članova Jugoslavenskog odbora, raznih organizacija, omladine, Crnogorskog odbora, srpske vlade i skupštine i na tom monstre-sastanku riješe sva važnija pitanja i pred svijetom otvoreno i dosljedno postavi na tapet jugoslavensko pitanje. Takav bi se sastanak imao održati u Sjedinjenim Državama, jer će one igrati veliku ulogu na konferenciji mira, a nisu vezane tajnim ugovorima.

Marjanović nije dugo vremena primio odgovor na svoj memorandum, jer se Trumbić u to vrijeme nalazio na pregovorima sa srpskom vladom na Krfu, koji će dovesti do potpisa Krfske deklaracije 20. jula 1917. No po povratku u London Trumbić je iznio Marjanovićeve prijedloge pred sjednicu Odbora i Odbor je prihvatio ideju o sazivu velike narodne skupštine, koju je kasnije predložio srpskoj vladi, ali je Pašić nije prihvatio.

U Sjedinjenim Državama su se, međutim, odmah počele vršiti pripreme u duhu ideja tog memoranduma. Na sjednici izvršnog odbora Narodnog vijeća 14. i 15. jula 1917. donijete su, na osnovu vrlo kritičnog referata M. Pribičevića, odluke o reorganizaciji rada na prikupljanju dobrovoljaca u Sjedinjenim Državama. Prema odlukama taj posao je imao voditi u Sjedinjenim Državama Ljubo Leontić, a Marjanović je imao krenuti u Južnu Ameriku da suzbija austrijsku propagandu i pojača akciju za Jugoslaviju među iseljenicima. Marjanović je predložio da Vijeće izda direktivno saopćenje za javnost, u kojem će se određenije izjasniti prema aneksionizmu, imperijalizmu, samoodređenju naroda i revolucionarnoj akciji. Na osnovu njegova prijedloga zaista je izdato saopćenje u kojem se pozdravlja prekid odnosa između Sjedinjenih Država i Austro-Ugarske, ističe da tajni ugovori ne mogu više važiti, da rat poprima revolucionarni karakter, da je Jugoslavenski odbor »privremeni, ali jedini zakoniti predstavnik revolucionarne akcije protiv Austrije i habsburške dinastije«, da su dobrovoljci »revolucionarna vojska sveopćeg ustanka jugoslavenske

demokratije«, a što se tiče pitanja ujedinjenja i forme vladavine, da će o tome donijeti odluku sam narod svojom slobodnom voljom.⁴⁵

Porajčanom akcijom su se poslije toga uspjeli postignuti veći uspjesi i među hrvatskim iseljeništvom i već u julu 1917. bila je od članova sokola organizirana prva dobrovoljačka četa nazvana »Zrinska četa«.

Zajedno s Grškovićem, Biankinijem, Pribićevićem, Leontićem i Krajnovićem Marjanović je obilazio iseljeničke kolonije, organizirao zborove i javne manifestacije i pisao u štampu, propagirajući jugoslavensku misao, prikupljajući dobrovoljce i suzbijajući akciju austrofila, ali i socijalista, naročito među slovenskim iseljeništvom. Među njima je naime bila jaka akcija socijaliste Edbina Kristana, koja je bila uperena protiv Austro-Ugarske, ali je propagirala ideju jugoslavenske federacije ne samo Slovenaca, Hrvata i Srba, nego i Bugara, i to na republikanskoj osnovi, s kojom se Odbor i Narodno vijeće nisu slagali. No doskora će Narodno vijeće i Marjanović zbog republikanskog raspoloženja iseljenika biti prinudeni da vode više računa i o toj komponenti jugoslavenskog pokreta.

Kada se u Sjedinjenim Državama saznalo za sporazum postignut između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora na Krfu i kada je objavljena Krfska deklaracija o ujedinjenju, efekt među jugoslavenskim iseljenicima nije bio onakav, kao što su očekivali Jugoslavenski odbor i Narodno vijeće. Politički prvaci hrvatskih i slovenskih iseljenika pozdravili su je kao korak naprijed, ali smatrali su da ne odgovara raspoloženju naroda i duhu vremena zbog prvenstvenog isticanja dinastije i ograničavanja prava ustavotvorne skupštine. Zbog toga je Marjanović zajedno s Leontićem došao do zaključka da je potrebno da Narodno vijeće objavi deklaraciju posebnim manifestom u kojem će se podesnim komentarom ublažiti nepovoljne posljedice koje bi mogle biti kod iseljenika. Izvršni odbor Narodnog vijeća je 18. augusta 1917. usvojio Marjanovićev i Leontićev nacrt manifesta, koji je publiciran u svim jugoslavenskim iseljeničkim novinama.

U tom se manifestu Krfska deklaracija pozdravlja kao prvi sporazum predstavnika Jugoslavena o ustavnim načelima buduće zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca, ističe da ona ima revolucionarni karakter, budući da ruši sve predrasude »međudržavnog prava«, daje snažan izražaj narodnoj volji, postavlja na prvo mjesto »narodno pravo« i, prelazeći preko tradicija posebnih jugoslavenskih država, udara temelje jedinstvenoj jugoslavenskoj historiji. U manifestu se formuliraju i neka temeljna načela o ujedinjenju i o uređenju buduće jugoslavenske države. Manifest ide u tome dalje od Deklaracije, jer predviđa ne samo ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba, nego mogućnost da i Bugari, »oslobodeni neslavenskih utjecaja« uđu u zajedničku državu Južnih Slavena. Što se tiče forme vladavine, prihvaća se monarhija, ali se ističe da je »vladar na čelu države »po volji naroda«, a u pogledu unutrašnjeg uređenja se predviđaju široke samouprave

⁴⁵ Paulová, n. dj. str. 367-368.

općina, okruga i pokrajina na osnovu različitih socijalnih i ekonomskih prilika. U manifestu se također govori o ukidanju kmetstva, ograničavanju veleposjeda i progresivnom oporezovanju kapitala. Formuliraju se i načela vanjske politike buduće jugoslavenske države u skladu s Wilsonovim načelima. Manifest, međutim, traži da se odlože diskusije o uređenju buduće države i apelira na veće jedinstvo i disciplinu.⁴⁶

To je bilo teško postići, jer su razlike u gledanju na probleme ujediničenja među hrvatskim, srpskim i slovenskim iseljenicima bile odveć velike, a republikansko raspoloženje jako. Manifest nije uspio zadovoljiti nijednu stranu i polemike između hrvatskih, srpskih i slovenskih listova su se nastavile. Te polemike su se još više rasplamsale kada je došao u Sjedinjene Države Hinko Hinković, bivši potpredsjednik Odbora. On je na velikoj sjednici Izvršnog vijeća odbora Narodnog vijeća u Washingtonu dao »autentično tumačenje« Deklaracije. Prema njemu, Deklaracija je pakt između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, i to samo između njih i stoga ona vezuje samo njih, a ne i narod u domovini, koji će u ustavotvornoj skupštini odlučiti o formi vladavine i unutrašnjem uređenju zemlje. Deklaracija ne prejudicira odluke te skupštine, već samo postavlja jugoslavensko pitanje pred svjetsku diplomaciju i daje program za koji će se Odbor i srpska vlada založiti u narodu. Država SHS bit će potpuno nova država i u nju ulaze sve jugoslavenske države i krajevi potpuno izjednačeni. Glavno je u svemu ustavotvorna skupština, ona će donijeti ustav koji se može i kositi s Deklaracijom u pogledu forme države i vladavine.

U prvo vrijeme su svi, uključiv i poslanika Ljubu Mihajlovića i konzula Mihajla Pupina, primili to tumačenje kao autentično, ali to nije zapriječilo da se u glavnim srpskim iseljeničkim novinama napada takvo shvaćanje Deklaracije i da se nastavlja velikosrpska propaganda, te se postavljalo pitanje da li se takvo tumačenje može zaista uzeti kao autentično shvaćanje i srpske vlade. To je razjasnio doskora M. Pupin u članku »Jugoslavija ili Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«, koji je objavio 6. novembra 1917. u njujorškom »Srbobranu«. On je tu jasno rekao da on ne misli da će Saveznici riješiti jugoslavensko pitanje stvaranjem jedne nove jugoslavenske države, već proširenjem Kraljevine Srbije u novu kraljevinu, da Srbi ne misle žrtvovati svoju dinastiju i da Saveznici, uplašeni ruskom revolucijom, ne će ostaviti Južnim Slavenima na volju da stvore državu kako žele, već će se u tome osloniti na Srbiju i njenu dinastiju.⁴⁷

Marjanović je odmah odgovorio Pupinu u »Jugoslavenskom svijetu«, osuđujući njegovo gledanje kao konzervativno i ističući da se ono nalazi u suprotnosti s novim duhom koji prevladava u politici Saveznika.⁴⁸ Pupin je doskora istupio iz Narodnog vijeća, a Jugoslavenski odbor je u januaru 1918. dezavuirao Hinkovićevo tumačenje, tako da

⁴⁶ Isto, str. 360-361.

⁴⁷ Isto, str. 373.

⁴⁸ Isto, str. 374.

se između Narodnog vijeća i Odbora razvilo oštro pismeno objašnjavanje. Narodno vijeće je ostalo solidarno uz Hinkovićevo tumačenje deklaracije, tvrdeći da ga Odbor nije ispravno shvatio, i tražilo je da ima slobodne ruke u taktici. Kad se poslije dolaska Bogumila Vošnjaka vidjelo da Odbor ipak odlučno zabacuje Hinkovićevo tumačenje Deklaracije, Hinković je istupio iz Odbora.

VII

Marjanović je učestvovao u svim tim diskusijama, ali je veću pažnju posvećivao drugim problemima koje je smatrao važnijim i bitnijim u tim momentima, problemima organiziranja akcije u samoj Austriji. On je pozdravio zaključenje sporazuma Trumbić-Torre (7. III 1918) i kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske (8-10. IV 1918). U jugoslavensko-talijanskom sporazumu gledao je mogućnost da se sa teritorije Italije organizira direktna oružana akcija protiv Austro-Ugarske. U memorandumu »O sporazumu s Italijom i direktnoj akciji u Austro-Ugarskoj«, koji je vjerojatno u aprilu 1918. uputio Jugoslavenskom odboru,⁴⁹ on je objašnjavao da se više ne mogu postići neki uspjesi u prikupljanju dobrovoljaca i da se sada treba ogleđati za drugom formom akcije. Revolucionarno vrenje u Austro-Ugarskoj i sporazum postignut s Italijom pružaju bazu za novu akciju. »Ja ne pitam koliko je iskrena i trajna želja Italije da se sporazumije s nama na pravednoj bazi da uzme pod okrilje stvar svih potlačenih austrijskih narodnosti«, piše Marjanović, »za mene je sada glavno to da će taj početak sporazuma učiniti vrlo jak utisak kod Saveznika, kako je i učinio, a naročito ovdje u Americi, i s nas skinuti njihov saveznički, nestrpljivi i malko iritirani pogled, a nama omogućiti da s Talijanima razgovaramo kao drugovi i otvorenije. Ali osim toga, ima još nešto, od vanredne važnosti: a to je, da nam već i taj prvi predsporazum, koji stvara platformu zajedničke borbe, otvara operacionu bazu za tu borbu«. Za njega je to jedina stvarna, realna vrijednost sporazuma, pa ga treba odmah staviti u praksu. On objašnjava da u četvrtoj godini rata više neće vrijediti samo izjave i rezolucije, već »stvarni čini«. U direktnoj akciji, npr. upadom »gusara« na naše obale, jednim malim ustankom u vojsci, može se postići za jugoslavensku stvar više nego s divizijom dobrovoljaca; narod u domovini čeka na bilo kakvu vidnu pojavu akcije Odbora, a kako je Odbor odlučno protiv Austrije, ne smije propustiti priliku koja mu se pruža, utoliko više što se na taj način može staviti na čelo ostalih potlačenih naroda i stupiti u »poslovnu vezu« sa svim Saveznicima. Time bi Odboru bilo omogućeno da direktno radi na oslobođenju naroda i da učestvuje u borbi Saveznika i potlačenih austrijskih naroda. Dalji cilj ima da bude da

⁴⁹ Ruk. zaost. M. Marjanovića.

se u vezi sa Saveznicima preko Italije i zajedno s ostalim potlačenim narodima Austro-Ugarske stvara u Austro-Ugarskoj haos, da se ona ruši iznutra. U tu svrhu predlaže da se u Italiji organiziraju baze i centri akcije, da se težište interesiranja Saveznika i srpske vlade svrati na zapadne strane, naročito na Jadran, a pogotovo Istru, da se stupi u vezu s narodom u domovini, iskoristi njegovo raspoloženje i organizira revolucionarna borba. Za vođenje akcije potrebno je stvoriti naročiti akcioni odbor i naći vješte organizatore i rukovodioce: tehnička sredstva bila bi aeroplani, motorne lađe i lako oružje, a prva materijalna baza za to bio bi fond koji je prikupljen među iseljenicima u Južnoj Americi za aeroplane.

Marjanović nije primio odgovor na taj memorandum, i u maju je oputovao na već dugo pripremani i najavljeni put u Južnu Ameriku.

Stigao je 21. maja u Peru. Već prvih tjedana je u tamošnjim iseljeničkim društvima održao više sastanaka i zborova, i napisao nekoliko članaka za iseljeničku i peruansku štampu: »Raspad Austrije« u »El Comercio« od 25. maja 1918., »Jugoslaveni i rat« u »La Prensa« od 26. maja, »Nova centralno-evropska alijanca« u »El Tiempo« od 25. juna. Ti su članci vrlo karakteristični za razvoj njegovih gledanja, a pogotovo posljednji, u kojem govori o mogućnostima stvaranja jedne konfederacije srednjoevropskih država.

Marjanović pobija ideju njemačke »Mitteleurope« i nastojanja da se Austrija spase unutrašnjom reorganizacijom kao štetna za Saveznike i za mir u Evropi. On se zalaže za stvaranje »nove demokratske i miroljubive Srednje Evrope malih naroda«, u koju bi ušli Čehoslovaci, Mađari, Jugoslaveni, Bugari, Grci i Albanci, a i Poljaci i Litvanci. Ova grupa od 70 milijuna ljudi bila bi prvi pokušaj stvaranja veće federacije, velikog saveza Evrope. Početak tog razvoja imalo bi biti oslobođenje potlačenih naroda Austro-Ugarske. Na stvaranje srednjoevropske konfederacije može se međutim misliti tek ako se pravedno riješi pitanje jugoslavenskog ujedinjenja. On smatra da se početak u pravcu stvaranja konfederacije Srednje Evrope nazire već u suradnji između potlačenih naroda Austro-Ugarske.

Marjanović je osjećao da se približavaju odlučni časovi u ratu i da je potrebno požuriti akciju protiv Austrije, koja će pokazati veće učešće Hrvata i Slovenaca u borbi protiv Austro-Ugarske. Stoga je isti plan, koji je iznio Odboru u svom memorandumu, 25. juna 1918 predložio »Narodnoj Obrani« u Južnoj Americi, tražeći da se odmah u Južnoj Americi prikupi i opremi četa koja bi se stavila na raspolaganje Odboru radi direktne akcije protiv Austro-Ugarske i ponudio se da bude Narodnoj obrani pri ruci u toj akciji i da preuzme rukovođenje četom i s njome krene u Evropu.

Sve je zavisilo dakako od odluke Odbora. Trumbić je, vjerovatno pod utjecajem Marjanovićevog memoranduma, zaista izradio jedan plan za akciju protiv Austrije koji je uputio Saveznicima, ali sa ve-

likim zakašnjenjem,⁵⁰ tako da su Marjanovićeve planovi ostali neiskorišćeni.

Marjanović je poslije iseljeničkih kolonija u Peruu posjetio kolonije u Čileu, zaustavio se duže u Valparaisu, a bio je početkom oktobra nekoliko dana i u Argentini, u Buenos Airesu. Tu je saznao za proboj solunske fronte. Marjanović je odmah 5. oktobra, uputio iz Buenos Airesa svim ograncima »Jugoslovenske narodne obrance« i iseljeničkim kolonijama na južnom Atlantiku proglas, pozdravljajući srpske pobjede i Srbiju, a kad je u Valparaisu saznao za vijesti o prevratu u jugoslavenskim krajevima Austro-Ugarske i o stvaranju Narodnog vijeća, napisao je članak »Jugoslavija se stvara«, objavljen 2. novembra u »Jugoslovenskoj državi« u Valparaisu, koji počinje: »Najposlije: započela je. Naša revolucija. Iako kasno, nije prekasno. Možda baš u najzgodniji čas, a svakako u najpodesnijem mjestu«. Marjanović pozdravlja tu »narodnu hunu« kao posljednji udarac Austriji i Mađarskoj, kao najbolji odgovor Hrvata na Wilsonove tačke, kojim se manifestira da Hrvati hoće Jugoslaviju.

Za vrijeme svog boravka u Južnoj Americi, Marjanović je, očekujući kraj rata, sve više bio zaokupljen budućim problemima jugoslovenske države. U »Jugoslovenskoj državi« objavio je niz članaka o svom gledanju na te probleme, koje je, sistematizirane i prerađene, u novembru 1918. štampao u knjizi »Obnova«.⁵¹ Tu je iznio niz prijedloga za obnovu zemlje, organizaciju privrednog i kulturnog života, za ustavno uređenje i vođenje vanjske politike. U ratu je gledao i veliku socijalnu revoluciju i predviđao da će on imati za posljednicu temeljitu preobrazbu svijeta. Osjećao je da se stari sistemi ruše i da treba stvarati novo. Osuđivao je stari svijet zbog toga što je u njemu vladala bezgranična konkurencija, koja je po njemu nužno vodila anarhiji, socijalnoj revoluciji i imperijalizmu, tvrdio je da se sada stvara novi red koji će namjesto snage postaviti »vrijednost«, namjesto konkurencije »kooperaciju«, namjesto sile »pravdu«, a mjesto borbe »harmoniju« i uspostaviti smišljen, ekonomičan red i u državnim i u međunarodnim odnosima. Govorio je o »organizaciji u slobodi ravnopravnih i u dužnostima izjednačenih jedinica opće cjeline« i o »sveopćem ljudskom bratstvu« kao idealu vremena i tražio da se Wilsonova načela primjenjuju u međunarodnim odnosima. Optimistički je gledao na buduću položaj jugoslovenske države, tvrdeći da joj niti jedan od susjednih naroda neće biti opasan, i da će sa svima njima biti moguće uspostaviti plodnu suradnju, pa i s Italijom. Smatrao je da bi jugoslovenska država u svojoj vanjskoj politici morala raditi na tome

⁵⁰ Trumbićev »Projekt vojničko-politički na Jadranskom moru za vojničku invaziju Austro-Ugarske« nalazi se u konceptu u Arhivu J. O., a dio projekta je objavljen u Foreign Relations of the United States 1918, Suppl. 1, vol. II, str. 865-868. Koncept memoranduma nosi datum septembar 1918, ali je zaista predan tek 21. X 1918.

⁵¹ Obnova, Zbornik za inicijativu i diskusiju poratnih problema, Valparaiso, Chile, 1918, dalje »Obnova«.

da se ideja balkanskog saveza dopuni idejom dunavskog saveza i da se stvori jedan veliki blok država od Baltika do Egejskog mora u formi konfederacije ili carinske unije. Izradio je i nacrt unutrašnje organizacije jugoslavenske države. Predlagao je da se zemlja podijeli u osam samoupravnih jedinica: 1. slovenske zemlje, 2. Hrvatska s Međumurjem i najvećim dijelom Slavonije, 3. Srbija u granicama prije balkanskih ratova, 4. Stara Srbija i Makedonija, 5. Crna Gora, 6. Bosna i veći dio Hercegovine, 7. Vojvodina s dijelom Slavonije i 8. Primorske zemlje (Istra i Dalmacija). Zemlja bi imala biti parlamentarna ustavna demokracija socijalnog karaktera.⁵²

Marjanović je nabacio te ideje kao bazu za diskusiju, ali se zanosio mislju da stvori i pokret koji će se u oslobođenoj domovini boriti za te ideje.

Početak januara 1919. Marjanović je došao u Pariz, gdje je radio najprije u novinskom birou Jugoslavenskog odbora, a zatim u novinskom birou delegacije SHS na konferenciji mira. Tu je sudjelovao i u likvidaciji Odbora. Iz poruke koju je Odbor sa svoje posljednje sjednice uputio 16. marta 1919. svim organizacijama koje su ga pomagale izbija ponos njegovih članova što je glavni cilj borbe, rušenje Austro-Ugarske i ujedinjenje Južnih Slavena u zajedničku državu, konačno postignut. Među glavne zadatke u novoj državi postavlja se: »Uređenje naše jedinstvene države Jugoslavije, stapanje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu jedinstvenu naciju i stvaranje naše nacionalne, jugoslavenske kulture.« Članovi Odbora su puni vjere u budućnost jugoslavenskog pokreta. »Stare težu, da se jedno pleme jugoslovensko nametne drugome«, kaže se u poruci, »nemoćne su da zadrže silan pokret jugoslovenski, koji ide na to, da otkloni sve razloge prvašnjim sporovima, da briše sve razlike, da ukida sve privilegije i tako da od našeg troimenog naroda stvori jednu homogenu cjelinu jugoslovensku.«⁵³

S tom će se vjerom Marjanović vratiti u martu 1919. u Zagreb i zajedno s ostalim članovima Odbora i pobornicima jugoslavenske misli sudariti sa socijalnom, nacionalnom i političkom stvarnošću koja je bila daleko od njihovih idealističkih pogleda i optimističkih predviđanja. Time će biti zaključen najvažniji period Marjanovićeva političkog rada, period u kojem njegova uloga u razvoju jugoslavenskog pokreta u Hrvatskoj i borbi za stvaranje jugoslavenske države zaslužuje da se otme zaboravu.

⁵² Obnova, n. dj. str. 32-34.

⁵³ Paulová, n. dj. str. 579-582.